

BIJDRAGE

HARRY VAN VELTHOVEN

‘AMIS ENNEMIS’?

COMMUNAUTAIRE SPANNINGEN IN DE SOCIALISTISCHE PARTIJ TOT 1914°

SITUERING

In de Belgische historiografie werd het aandeel van het Vlaamse socialisme in de Vlaamse ontvoogdingsstrijd voor de Eerste Wereldoorlog lang miskend.¹ Het verste ging Lode Wils. Volgens hem was het Vlaamse socialisme ‘onvlaams’ geworden. Het had de Vlaamse kwestie dood gezwegen, omdat het de arbeiders dan in de armen van de katholieken zou hebben gedreven.² Vanaf 1900 was de taalwetgeving gestagneerd omdat toen zeventien Vlaamse katholieke volksvertegenwoordigers plaats hadden moeten ruimen voor Vlaamse liberalen en socialisten, die veel minder Vlaamsgezind waren.³ Eigen onderzoek in 1969/1973 toonde aan dat de Vlaamse socialistische volksvertegenwoordigers, ondanks hun minderheidspositie (3 gekozenen in 1900 ten opzichte van 23 Waalse en 5 Brusselse partijgenoten) de taaleisen verdedigden. In de partij kwam het tot een frontale botsing, waardoor vanaf 1909 de Vlaamse kwestie een vrije kwestie werd. Tevens werd een significant verschil vastgesteld tussen de

—^o Met dank aan Els Witte, Herman Balthazar en de redactie.

1 M. Claeys-Van Haegendoren, *25 jaar Belgisch Socialisme 1914-1940*, Antwerpen, 1967; H.J. Elias, *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte, 1883-1914, deel 4*, Antwerpen, 1971; A.W. Willemsen, *De Vlaamse Beweging. Van 1830 tot 1914, dl. 1*, Hasselt, 1974.

2 L. Wils, Bijdrage tot de geschiedenis van de Antwerpse arbeidersbeweging (1850-1872), in: *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 1961, pp. 137-149. Voor het argument dat het de katholieken zou ten goede komen, zie ook L. Wils, *Honderd jaar Vlaamse beweging. Geschiedenis van het Davidsfonds. Tot 1914, dl. 1*, Leuven, 1977, p. 153.

3 Zie nog L. Wils, *Onverfranst, onverduits? Flamenpolitik, Activisme, Frontbeweging*, Kalmthout, 2014, p. 321.

PYRAMIDE A RENVERSER

La Royauté.

Je règne sur vous.

Le Cléricalisme.

Je prie pour vous.

Le Militarisme

Je tire sur vous.

Le Capitalisme

Je mange pour vous

Le Peuple. — Je travaille pour vous.

Antwerpse en de Gentse federatie.⁴ In 1980/1982 werd deze problematiek uitgediept. Voor het parlement werd een inventaris gemaakt van het volledige politieke personeel, waarna systematisch het stemgedrag in Kamer en Senaat werd gevolgd. De Franstalige socialistische en wallingantische pers werd grondig doorgenomen.⁵ De conclusies vonden hun weg naar het lemma dat de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* in 1998 aan de socialistische partij wijdde.⁶ Het bleef tot vandaag de laatste synthese. Sindsdien kwam de belangrijkste vernieuwing van Maarten Van Ginderachter. In 2005 publiceerde hij *Het Rode Vaderland. De vergeten geschiedenis van de communautaire spanningen in het Belgische socialisme voor WO I*.⁷ De 'vergeten geschiedenis' was eerder een *captatio benevolentiae*.⁸ Dat doet geen afbreuk aan zijn grote verdienste, met name de wijze waarop hij scherp analyseerde met welk vaderland het Belgische socialisme zich identificeerde. Vlaamse, Waalse en Brusselse socialisten bleken dit anders in te vullen. 'De versnippering van het rode vaderland' legde diepere verschillen bloot.⁹

Na de splitsing van de Belgische socialistische partij in 1978 en de verkiezingen van 1985 omschreef de toenmalige voorzitter van de Parti Socialiste, Guy Spitaels, de relatie tussen Vlaamse en Waalse socialisten via een schitterende woordspeling. Zij waren '*amis ennemis*' geworden, bevriende vijanden. De uitspraak staat in de politieke biografie die Bart Hellinck aan Karel Van Miert (1942-2009) wijdde.¹⁰ Om dit proces historisch

< Het omver te werpen machtssysteem:
Koning, Kerk, Kapitaal, steunend op het leger.
[Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis]

4 H. Van Velthoven, *Een onderzoek naar de standpunten van de Belgische Werkliedenpartij ten opzichte van de Vlaamse kwestie en de Vlaamse beweging (1894-1914)*, VUB, Brussel, licentiaatsverhandeling, 1969; H. Van Velthoven, 'Onenigheid in de Belgische Werkliedenpartij: de Vlaamse kwestie wordt een vrije kwestie (1894-1914)', in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, nr. 1-2, 1974, pp. 123-165.

5 H. Van Velthoven, *Vlaamse en sociale machtsstrijd in België, gekoncretiseerd in de wetgeving (1894-1914)*, VUB, Brussel, doctoraal proefschrift, 1980; H. Van Velthoven, *De Vlaamse kwestie 1830-1914. Macht en onmacht van de Vlaamsgezinden*, Kortrijk-Heule, 1982.

6 G. Vanschoenbeek & H. Defoort, *Socialistische partij*, in: NEVB, Tielt, 1998, pp. 2777-2780.

7 M. Van Ginderachter, *Het Rode Vaderland*, Tielt-Gent, 2005.

8 Oorspronkelijke titel van de doctoraalscriptie: *Vaderland in de Belgische Werkliedenpartij (1885-1914). Sociaal-democratie en nationale identiteit from below. Een casusstudie van Gent, Brussel en de Borinage*, UGent, 2005.

9 Voor een bespreking: H. Van Velthoven, 'De versnippering van het rode vaderland', in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 65, 2006, nr. 2, pp. 122-133.

10 B. Hellinck, *Karel Van Miert. Strijder voor Europa. Een politieke biografie*, Antwerpen, 2016.

te duiden, groeide de idee om na twintig jaar een nieuwe synthese te maken over de toenemende communautaire spanningen in de Belgische Werkliedenpartij voor de Eerste Wereldoorlog. Het opzet werd veel breder. In een eerste deel wordt de context geschetst: het socialisme als een sociale constructie gebaseerd op een rationele en een emotionele verbondenheid, de ontwikkeling naar een reformistisch socialisme en de organisatorische uitbouw ervan, de ongelijkmatige economische ontwikkeling en de daardoor ongelijke regionale verkiezingsuitslagen, de partijstructuur en de wijze waarop de politieke besluitvorming verliep. Op de al aanwezige desintegrerende tendensen entte zich een Vlaamse en later een Waalse kwestie. In een tweede deel staan de communautaire spanningen zelf centraal. Er wordt vertrokken van het argumentatieschema dat de Gentse leider Edouard Anseele in 1911 ontwikkelde: de Vlaamse kwestie was geen hoofdzaak, de Vlaamse beweging begon de politieke agenda te beheersen, de eenheid van het Vlaamse socialisme, de eenheid van de socialistische partij. Op die manier werden deze gegevens voor de eerste keer in een samenhangend verband gethematiseerd.

Qua heuristiek werden vier sporen gevolgd. De vele bronnen werden opnieuw doorgenomen op zoek naar gemiste accenten. Het onderzoek van Van Ginderachter werd geïntegreerd. Wat oudere studies bleken erg nuttig. Recentere, vooral Franstalige, publicaties leverden bijkomende informatie. Het verhoogde de nood aan een geactualiseerde stand van zaken, gekoppeld aan nieuwe inzichten. Dat gold voor gehanteerde strategieën en bondgenootschappen, de toenemende accentuering van regionale en botsende identificaties, de wijze waarop het Vlaamse socialisme de voorhoede van de Vlaamse beweging vervoegde en het Waalse socialisme de leiding van de Waalse beweging naar zich toetrok, hoe het principe van een veralgemeende tweetaligheid verlaten werd voor het beginsel van de territorialiteit en wat dan het lot van de taalminoriteiten moest zijn, hoe de socialistische samenhang bewaard bleef ondanks de moeizame zoektocht naar interne pacificatie. Het communautaire beïnvloedde in 1913 zelfs de discussie over het al dan niet uitroepen van een algemene werkstaking om het enkelvoudig stemrecht af te dwingen. Het werd duidelijk wie tot de binnenste cirkel van de partijleiding behoorde.

Vlak voor de Duitse inval in augustus 1914 hing het lot van de katholieke regering af van een oplossing van de twee meest nijpende politieke problemen: de verdere democratisering van het stemrecht én de onderwijstaal in de Gentse universiteit. Geheime plannen wezen op een verdere geleidelijke en beheerste evolutie.¹¹ De socialistische oppositie vormde blok over het stemrecht, maar bleef grondig verdeeld over de Vlaamse eis.

¹¹ H. Van Velthoven, *Scheurmakers en carrièristen. De opstand van christendemocraten en katholieke flaminganten 1830-1914*, Kalmthout, 2014, pp. 189-192 en 274-275.

CONTEXT

HET SOCIALISME ALS SOCIALE CONSTRUCTIE¹²

Hoezeer het socialisme ook van het nationalisme verschilde, toch kan men een aantal gelijkenissen onderscheiden:

- De opbouw van een klassenbewustzijn, waaraan andere sociale identificaties ondergeschikt worden gemaakt. Dat identiteitsbesef blijft zolang dat wat de leden bindt sterker is dan wat hen scheidt. Het gaat dus niet om een essentialistisch bewustzijn, maar om een dynamische en veranderlijke identificatie.

- Het wij versus zij denken wordt ideologisch vertaald in de klassenstrijd als reactie tegen kapitalistische onderdrukking en uitbuiting. Het groepsbeeld wordt ingeprent via de opbouw van een collectief en selectief geheugen. De identitaire lijm wordt aangebracht via mythen, symbolen, feesten, vieringen, verhalen, martelaren, portretten in de huiskamer (alledaags socialisme), schilderijen, liederen (*Internationale, Gij zijt kanailje...*), vlaggen, betogingen, pers, herinterpretaties van het verleden en strijd om symbolen met concurrentiële identificaties (bijvoorbeeld de Guldensporenslag van 1302).¹³

- Zoals Miroslav Hroch voor nationale bewegingen vaststelde, worden identitaire positionering bepaald zowel door rationele overwegingen als door emotionele betrokkenheid.¹⁴ Terecht wijst de *rational choice*-theorie op de betekenis van het eigenbelang. Zo verwachtten de arbeiders, gezien de schrijnende sociale wantoestanden, van het socialistische lidmaatschap vooral materiële en tastbare voordelen. De slogan '*Werklieden, bemint uw profijt*' van de Gentse coöperatieve Vooruit speelde daar rechtstreeks op in.¹⁵ Daarnaast groeide een gevoelssocialisme, een 'verbeelde socialistische gemeenschap', zowel nationaal als internationaal, gevoed door de verontwaardiging, door de behoefte aan rechtvaardigheid en respect. Het zingen van de *Internationale* met de tranen in de ogen en de vuist omhoog waren uitingen daarvan. De romantiek van de solidariteit. Het machtige feestpaleis van Vooruit, het paleis van het volk, versterkte dat zelfbewustzijn.¹⁶ Deze belonging kreeg ook vorm in de zuilopbouw, de constructie van een eigen rode wereld, van *une petite patrie socialiste*, binnen een vij-

12 Basisanalyse in: H. Van Velthoven, 'Voorbij het nationalisme? Nationalisme en socialisme', in: H. Van Velthoven, *Waarheen met België? Van taalstrijd tot communautaire conflicten. Een selectie uit 35 jaar wetenschappelijk onderzoek*, (K. Celis & J. Van Daele (eds)), Brussel, 2011, pp. 219-229; M. Jacobs, *Gereedchapskisten en cultuur. Repertoires, netwerken en praktijken*, in: J. Art e.a. (red.), *Een mens leeft niet van brood alleen. Bouwstenen voor een culturele arbeidersgeschiedenis (1800-1940)*, Gent, 2005, pp. 20-53.

13 Voorbeelden bij G. Van Goethem, *De droom van een betere wereld, 125 jaar socialistische partij*, Gent, 2010, pp. 51, 60-61.

14 M. Hroch, *European Nations. Explaining Their Formation*, London-New York, 2015, p. 266; zie ook E. Witte & H. Van Velthoven, *Strijden om taal. De Belgische taalkwestie in historisch perspectief*, Kapellen, 2010, pp. 26-27.

15 G. Deneckere, 'Verzuiling en verzekering of nieuwe vormen en gedachten?', in: E. Witte e.a. (red.), *Nieuwe geschiedenis van België, I, 1830-1905*, Tielt, 2005, p. 584.

16 L. Nys, *Vooruit Gent Feestlokaal – Kunstencentrum 1913-2013*, Veurne, 2013.

VOLKSCATECHISMUS

VERTAALD NAAR

A. DE FUISSEAUX.

HOOFDSTUK I. — EERSTE LES.

Van den toestand des volks en van zijne slavernij.

1. Wie zijt gij?
A. Ik ben een slaaf.
2. Zijt gij dan geen mensch?
A. Ten opzichte van de menschheid ben ik een mensch;
maar aangaande de samenleving, ben ik een slaaf.
3. Wat is een slaaf?
A. Het is een wezen waaraan men maar eenen enkelen
plicht toekent, dien van te werken en te lijden voor de
anderen.
4. Heeft de slaaf rechten?
A. Neen.

andige, kapitalistische maatschappij. Met als kenmerken: ideologische geslotenheid en apartheid, eigen netwerken op zo veel mogelijk domeinen van het leven, later ook het principe van de gesubsidieerde vrijheid. Kortom, een socialistische aanhang werd niet alleen rationeel, maar ook emotioneel gewonnen of verloren. Het ging niet alleen om de gedachten, maar ook om de harten van de leden. Vandaag is dat niet anders.

HET REFORMISTISCHE SOCIALISME¹⁷

De snelle evolutie van België naar een geïndustrialiseerde maatschappij valt af te leiden uit de verschuivingen in de beroepsstructuur. Tussen 1846 en 1910 daalde het aandeel van de landbouw van 55,2% naar 21,9%, steeg de secundaire sector van 31,7% naar 46,9% en de tertiaire sector van 13,1% naar 31,2%. Het weerspiegelde de doorbraak van het industriële kapitalisme, van nationale kapitaalgroepen en van een nationale economie. De potentiële aanhang voor een socialistische arbeidersbeweging nam zienderogen toe.

In 1879 ontstond vanuit Vlaanderen en Brussel de 'Belgische Socialistische Arbeiderspartij'. In april 1885 richtten 112 afgevaardigden te Brussel de 'Belgische Werkliedenpartij' (voortaan: BWP) op. Zij vertegenwoordigden 59 groepen, waaronder 25 Brusselse, 13 Gentse en slechts 10 Waalse. De artisanale beroepen domineerden. Onder Brusselse druk werd het afschrikwekkende 'socialistische' door het meer neutrale 'werklieden' vervangen. In feite bleek 1886 een belangrijker kantelmoment. Tijdens een zware economische crisis, een piekende werkloosheid en een ongeziene daling van de lonen brak in de Waalse industriebekkens een massale, revolutionaire en gewelddadige staking uit. Het zou een basis voor het integratieproces leggen. In eerste instantie reageerde de machtselite uiterst repressief. Vooruitziende conservatieve leiders zagen echter wel in dat sociale en politieke toegevingen noodzakelijk werden om het stoorvermogen van de *classe dangereuse* onder controle te houden en zo erger te voorkomen. Maar ook de BWP viel in een beslissende plooi. De leiders ervan waren niet bij de staking betrokken geweest, reageerden even verrast en verzetten zich te-

- < Naar analogie met de katholieke catechismus verscheen in maart 1886 'Le Catéchisme du Peuple' (16 pagina's). Het pamflet analyseerde de uitbuiting, wilde de strijd voor enkelvoudig stemrecht populariseren en verdedigde het recht om op 13 juni massaal in Brussel te betogen. Er werden 200 000 Franstalige en 60 000 Nederlandstalige exemplaren verspreid.
[Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis]

¹⁷ Voor dit aspect: G. Van Goethem, *De droom [...]*, pp. 18-49; E. Witte, A. Meynen & D. Luyten, *Politieke geschiedenis van België*, Antwerpen, 2016, pp. 103-118; G. Deneckere, T. De Paepe, B. De Wever & G. Vanthemsche, *Een geschiedenis van België*, Gent, 2014, pp. 119-139; C. Devos & T. Boucké, *Socialisme. Op zoek naar de maakbare samenleving*, in: L. Sanders & C. Devos (red.), *Politieke ideologieën*, Antwerpen, 2008, pp. 183-196.

gen de uitbreiding ervan tot Vlaanderen, maar kantten zich evenzeer tegen de hevige repressie, zodat ook Anseele werd veroordeeld en een martelaar werd. Toen in 1887 een nieuwe dergelijke staking in Henegouwen mislukte en door de staatsveiligheid geïnfiltrerd bleek, kon de BWP zich tot het Waalse industrieproletariaat uitbreiden. Dat werd het belangrijkste buitenparlementaire wapen.

De weg naar het reformisme lag open. Men zou de staatsmacht langs parlementaire weg overnemen via een meerderheidsstrategie, gebaseerd op het afdwingen van algemeen enkelvoudig stemrecht voor mannen en zo een einde maken aan het bestaande belastingkiesstelsel dat de partij van de macht uitsloot. Het Vlaamse organisatiemodel en de Waalse actiebereidheid versterkten elkaar, maar regionale wrijvingen bleven bestaan. De aanwending van de algemene staking, niet voor een sociaaleconomisch maar voor dit politieke doel, werd de inzet van een compromis tussen meer gematigde en meer radicale reformisten.

In de BWP ontstond een spreidstand tussen de revolutionaire retoriek en de reformistische realiteit. De leiding bleef ten aanzien van de militanten bezielende, revolutionaire taal spreken: de klassenstrijd, de socialisering van de productiemiddelen, de rode dageraad. In de praktijk beoogde men een deelname aan de politieke macht en de bereidheid om daar compromissen voor te sluiten. Die opstelling werd gestimuleerd door drie factoren. Na 1895 brak een nieuwe periode van economische hoogconjunctuur aan, de belle époque. De ineenstorting van het kapitalisme leek niet voor morgen en de toename van de winsten gaf uitzicht op sociale toegevingen. Daarnaast had het socialisme zich in bepaalde gebieden al sterk organisatorisch uitgebouwd. Zo bereikte de Vooruit in 1913 een kwart van alle Gentse gezinnen. De vrees bestond dat bij revolutionaire avonturen die hele structuur zou worden vernietigd. Bijgevolg had het proletariaat al veel meer dan alleen zijn ketenen te verliezen. Integendeel, het kwam erop aan om bij de val van het kapitalisme met eigen organisaties klaar te staan. In Gent zou Anseele daarin het verst gaan.¹⁸ Op die manier vergeleed een middel naar een doel op zich. Binnen de BWP werden daarover weinig ideologische discussies gevoerd. Vandaar de scherpe kritiek van de marxistische linkerzijde in 1911. In een brochure spuwden Hendrik De Man en Louis de Brouckère hun gal over het reformisme in de praktijk, over de kleinburgerlijke kruideniersgeest van de verbruikerscoöperaties, over de tactiek van de antiklerikale kartels met het risico door de liberale partij te worden gedomesticeerd, over de eventuele deelname aan een antiklerikale regering (het ministerialisme), over de wijze waarop louter omstandigheden de koers

——— 18 De fundamentele ambivalentie van het Gentse socialisme bleek vooral naar aanleiding van de Gentse Wereldtentoonstelling einde april 1913. Vooruit plaatste zich in de etalage van de burgerlijk kapitalistische maatschappij, terwijl een paar dagen voordien de indrukwekkende algemene staking was beëindigd. Of de spreidstand van Anseele tussen twee werelden: ondernemer, bankier en stakingsleider. G. Deneckere & H. Pieters, *Een showcase voor het socialisme. 'Vooruit' in de vitrine van de wereld*, in: W. Van Acker & C. Verbruggen (red.), *Gent 1913. Op het breukvlak van de moderniteit*, Gent, 2013, pp. 46-61.

- ^ Na de revolutionaire staking van 1886 volgde een harde repressie. De 43-jarige Defuisseaux (Mons) kreeg zes maanden gevangenis vanwege de volkscatechismus, de 30-jarige Anseele eveneens vanwege zijn oproep tot de soldaten om niet op het volk te schieten. Voorpagina de Vooruit, 5-6 juni 1886. [Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis]

van de partij bepaalden. Men moest geen revisionistische theorie bestrijden, maar een reformistische tactiek, waarvan het enige theoretische karakter de afwezigheid van elke theorie was.¹⁹ Het is een belangrijk gegeven voor de houding ten opzichte van de Vlaamse beweging.

¹⁹ H. De Man & L. de Brouckère, *Le mouvement ouvrier en Belgique* (1911), ingeleid door M. Szeinberg, Brussel, 1965.

Ten slotte toonde de cijnselite zich bereid om de BWP als machtsfactor te erkennen. Vanuit een beheersingsstrategie werden zo traag en zo minimaal mogelijk toegevingen gedaan. Zo was nog een algemene staking nodig om een grondwetsherziening af te dwingen en moest men daarna met een algemeen 'meervoudig' stemrecht vrede nemen. Een briljante operatie omdat de twee- en driestemmers zwaarder doorwogen dan de toegestane één stem voor alle mannen. Snel bleek dat de BWP met deze formule electoraal stagneerde en de oude machtselite haar macht behield. Pogingen om opnieuw via een algemene staking het enkelvoudig stemrecht af te dwingen, draaiden in 1902 uit op een fiasco en hadden in 1913 slechts een beperkt effect.

PARTIJSTRUCTUUR EN COMMUNAUTAIRE SPANNINGSVELDEN

Ongelijkmatige economische ontwikkeling

Tegenover de 'gouden eeuw van Wallonië' (steenkoolmijnen en metaalfabrieken in de provincies Henegouwen en Luik) stond midden 19de eeuw 'arm Vlaanderen'. Met een nog overwegend en voorbijgestreefde agrarisch-huisambachtelijke structuur, waar in een aantal streken de hongerdood, *le mal des Flandres*, dreigde. Dat ging gepaard met een massale uitwijking ofwel naar het buitenland ofwel naar Wallonië. Het droeg in die regio bij tot de stereotype beeldvorming van *les Flaminds*, ontwortelde armoezaaiers, criminogene en inferieure vreemdelingen, zolang ze niet tot Walen waren geassimileerd. Het bood radicale periodieken de gelegenheid om alle Vlamingen te stigmatiseren: '*l'instinct de violence qui caractérisait la race flamande*' (*L'Ame wallonne*, 15 maart 1898), in contrast met de Waalse superioriteit.²⁰ Ondanks de Gentse textielindustrie en een paar kleinere kernen, wat later de Antwerpse haven, zou maar eerst vanaf het einde van de 19de eeuw een Vlaamse economische inhaalbeweging op gang komen. Zowel sociaal en mentaal alsook politiek had dit verregaande gevolgen. Vanaf het begin was het Belgische socialisme gekenmerkt door enerzijds de meer revolutionaire en op decentralisering afgestemde Waalse federaties, anderzijds de meer reformistische naar centralisering strevende Vlaamse groepen²¹, respectievelijk kijkend naar 'Latijnse' (Frankrijk) en 'Germaanse' (Duitsland) ontwikkelingen.

Ongelijke regionale verkiezingsuitslagen

De verkiezingen met algemeen meervoudig stemrecht weerspiegelden de ongelijke industriële ontwikkeling van de regio's en binnen de regio's. Dat blijkt als men het aantal socialistische volksvertegenwoordigers vergelijkt in 1894, in 1900 (met evenredige vertegenwoordiging in plaats van het voordien bestaande systeem van absolute meerderheden waarbij de winnaar doorgaans alle zetels in een kiesarrondissement verwierf, bijvoorbeeld de 18 zetels in Brussel) en de verkiezingen in 1912.²²

20 Y. Quairiaux, *L'image du flamand en Wallonie (1830-1914)*, Bruxelles, 2006, passim; I. Goddeeris & R. Hermans (red.), *Vlaamse migranten in Wallonië 1850-2000*, Leuven, 2011.

21 D. Deweerdt, *De Belgische socialistische arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm 1872-1880*, Antwerpen, 1972, p. 162.

22 H. Van Velthoven, *De Vlaamse kwestie [...]*, pp. 50-67.

Jaar	Zetels	Vlaanderen	Brussel	Wallonië
1894	152	(72): 1	(18): 1	(62): 28
1900	152	(72): 3	(18): 5	(62): 23
1912	186	(88): 6	(26): 6	(72): 27

Ondanks de wijzigingen in het kiessysteem bleef de katholieke meerderheid tussen 1894 en 1914 overeind. Tot 1900 behield ze alle zetels in Vlaanderen en in het kiesarrondissement Brussel, in tegenstelling tot de antiklerikale meerderheid in Wallonië, waar de verkiezing van 28 socialisten²³ de machtselite verontrustte. Een verdere polarisering van deze regionale tegenstelling hield een gevaar in voor de Belgische eenheid. De evenredige vertegenwoordiging bezorgde elke partij voortaan volksvertegenwoordigers in elk landsgedeelte, wat de nationale cohesie diende te versterken. De uitslag van 1900 gaf de vooroorlogse positie van het Vlaamse socialisme goed weer. Het was met drie zetels de zwakste partij in Vlaanderen (katholieken 54, liberalen 14 zetels) en minoritair binnen de BWP (10% van de zetels). De discrepantie wordt nog duidelijker als men de socialistische uitslag per provincie percentueel uitsplitst:²⁴

- Vlaamse provincies: Antwerpen (7%), Oost-Vlaanderen (8,92%), West-Vlaanderen (1,78%), Limburg (1,17%)

- Brabant: 25%

- Waalse provincies: Henegouwen (41,77%), Luik (42,17%, Namen (32,96%), Luxemburg (4,48%).

Dan is er het onderscheid binnen de regio's. In Vlaanderen haalden de socialisten dat jaar slechts in drie van de zestien kiesarrondissementen meer dan 10% van de stemmen: Gent (18,5%), Leuven (16%), Antwerpen (10,8%). In Wallonië bekwamen ze in acht van de dertien arrondissementen meer dan 30%, met als uitschieters Charleroi (58%), Mons (51,2%), Luik (46,3%) en Soignies (40,6%).²⁵ Kortom, in geen enkele partij was de Vlaamse aanwezigheid zo disproportioneel als in de BWP. Vlaanderen bleef achter in vergelijking met Wallonië, terwijl de partij ook in Brabant sterk was ingeplant.

In de BWP had de invoering van de evenredige vertegenwoordiging overigens voor wijzigingen gezorgd. Voorafgaand had het congres een motie tegen die wijziging ver-

23 Daaronder drie nationale kandidaten: de Vlaming Anseele in Luik (vanaf 1900 in Gent-Eeklo, de Brusselaars Bertrand in Soignies (vanaf 1900 in Brussel) en Vandervelde in Charleroi (vanaf 1900 in Brussel).

24 W. Moine, *De Belgische verkiezingsuitslagen tussen 1847 en 1914*, Brussel, 1971, pp. 52-56, 167-171.

25 H. Balthazar, 'Bestaat er een Vlaams, Waals en Brussels socialisme?', in: *Ons Erfdeel*, nr. 4, 1979, p. 546.

worpen met 219 tegen 54 stemmen. Het verlies van vier Waalse zetels werd weliswaar gecompenseerd door de drie Vlaamse en vijf Brusselse zetels, maar de Vlaamse electorale zwakheid zorgde voor ongenoegen. Vooral in de provincie Henegouwen en specifiek in het kiesarrondissement Mons, dat drie van de zes zetels had ingeleverd.²⁶ Het stereotiepe beeld van de reactionaire Vlaming, waarvan de geëmancipeerde Waal het slachtoffer werd, schoot daar eerst wortel. Het werd de meest anti-Vlaamsgezinde federatie.

Dat vertaalde zich ook in machtsposities op gemeentelijk en provinciaal vlak. In 1911 beschikte de BWP over 1025 gemeenteraadsleden (902 in Wallonië, 79 in Brussel, 44 in Vlaanderen), over 160 schepenen (146 in Wallonië onder wie 13 dienstdoende burgemeesters, 10 in Brussel en 4 in Vlaanderen). Ze was aanwezig in 333 gemeenten (302 in Wallonië, 15 in Brussel en 16 in Vlaanderen). In de provincies Henegouwen en Luik bestuurde ze mee.²⁷ Het maakte de Waalse frustratie over het uitblijven van een nationale doorbraak des te groter, terwijl het Waalse socialisme ook al verder in het burgerlijke systeem was doorgedrongen.

Het rode vaderland. Concurrentiële identificaties

Waren de socialisten 'gezellen zonder vaderland'? In tegenstelling tot deze kosmopolitische opvatting verzoende Jean Jaurès het internationalisme met de gehechtheid aan het vaderland. Een onderscheid werd gemaakt tussen de goede socialistische vaderlandsliefde en de wereldvrede enerzijds, de verwerpelijke burgerlijke oorlogsvariant anderzijds. Het 'socialistisch patriottisme' van de gewapende natie respecteerde het zelfbeschikkingsrecht van de volken en aanvaardde een gerechtvaardigde landsverdediging. De Eerste Wereldoorlog zou voor een ontzuivering zorgen. In België waren de verbeelde socialistische gemeenschap en de verbeelde nationale gemeenschap eveneens naar elkaar toe gegroeid. Naarmate de integratie in de burgerlijke democratie vorderde, begon het socialisme zich met het nationale vaderland te identificeren, emotioneel (grondgebied, voorvaderen,...) en rationeel (grondwettelijke vrijheden, opgebouwde zuil, verworven rechten). *Ubi bene, ibi patria*: het vaderland is daar waar we het goed hebben. Dat ging gepaard met blijvende kritiek op het kapitalistische uitbuitingssysteem, zowel intern vanwege de wantoestanden als extern vanwege het militarisme en het imperialisme.²⁸ Eenmaal het socialisme het Belgische kader als nationaal vaderland had aanvaard, kreeg dat binnen de partij evenwel uiteenlopende interpretaties. Zo verstonden de federaties van Gent, Brussel en Mons daaronder niet hetzelfde. Maarten Van Ginderachter noemde dat de versnippering van het rode va-

— 26 J. Puissant, 'La Fédération Socialiste Républicaine du Borinage 1919-1939', in: *Res Publica*, nr. 4, 1968, p. 631. Y. Quairiaux, *L'image du flamand [...]*, p. 341, n. 292.

27 J. Puissant, 'Le POB entre contestation et intégration 1890-1920', in: E. Witte e.a. (red.), *Natie en democratie, 1890-1921*, Brussel, 2007, p. 100.

28 G. Vanschoenbeek, *Socialisten: gezellen zonder vaderland? De Belgische Werkliedenpartij en haar verhouding tot het 'vaderland België' 1885-1940*, in: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 3, 1997, pp. 237-255.

derland.²⁹ Concurrentiële regionale identificaties kwamen met elkaar in botsing, wat de communautaire spanning verhoogde.

Federaties, partij, parlementaire groep

De BWP was de eerste massapartij die haar buitenparlementaire macht ontleende aan de mobilisering en het stoorvermogen van haar aanhang. Dat veronderstelde een ideologische basis (het charter van Quaregnon in 1894) en een stevige organisatie. Die vertoonde alvast twee kenmerken. Vooreerst was de partij samengesteld uit georganiseerde groepen en niet uit individuele leden. Vooral sociaaleconomische groepen domineerden, de eigenlijke politieke verenigingen maakten slechts 5% van het ledenbestand uit. Het leidde tot een cumulatie van mandaten en bevorderde een gematigde koers. Het gevolg was dat sterke Waalse mijnwerkersbonden ondervertegenwoordigd waren. Daarnaast behielden de federaties een grote autonomie. Ook hier stelt men een regionale differentiatie vast. In Wallonië was het particularisme bijzonder groot, bevorderd door de geografische spreiding van de honderden kleine kernen over de talrijke industriebekkens. In Vlaanderen bevonden de kernen zich in grotere stedelijke centra.³⁰ Tegelijkertijd met de zuilvorming ontwikkelden zich lokale en regionale baroniëën, autoritair en paternalistisch geleid. Zo analyseerde Guy Vanschoenbeek de oligarchische structuur van het Gentse model: aan de basis een tienduizend gezinnen, een breed middenkader van vrijgestelden en militanten, een topkader met 'Vader' Anseele als de onbetwiste leider, de *padre padrone*. Het bestuur van de coöperatieve werd via coöptatie aangesteld om een langdurende leiding veilig te stellen. Het helpt verklaren waarom de Duitse socioloog Robert Michels in 1911 zijn 'ijzeren wet van de oligarchie' op een studie van de socialistische partijen baseerde.³¹ Het belette niet dat de generatie-Anseele (geboren tussen 1850 en 1860 en die zich tussen 1876 en 1885 engageerde) een organisatie had neergezet die als een voorbeeld voor België en zelfs voor het buitenland gold. Men mag hier uit afleiden dat de persoonlijke houding van leiders ten aanzien van de Vlaamse kwestie niet te onderschatten en vaak doorslaggevend was.

Het betrof dus een losse partijstructuur met een nog eerder zwakke nationale leiding, waarbij statutair nog geen voorzitter voorzien was. De partij werd geleid door een dagelijks bestuur (het bureau), een algemene raad en een minstens jaarlijks bijeengeroepen congres. Na 1900 vonden alle congressen in Brussel plaats. Het bureau vergaderde in de hoofdstad en kwam veelal in handen van Brusselaars, die ook in de algemene raad sterk stonden. In feite kende de partijtop, vanaf het ontstaan, een Brussels-Vlaams overwicht en weerspiegelde die niet helemaal de numerieke Waalse

— 29 M. Van Ginderachter, *Het Rode Vaderland* [...], p. 12.

30 E. Witte, 'Organisatorische blokvorming in de socialistische arbeidersbeweging', in: J. Brepoels e.a. (red.), *Eeuwige dilemma's. Honderd jaar socialistische partij*, Leuven, 1985, pp. 65-74.

31 G. Vanschoenbeek, *Novecento in Gent. De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, Antwerpen-Baarn-Gent, 1995, pp. 255, 260-261; C. Devos & T. Boucké, *Op zoek naar een maakbare samenleving* [...], p. 232.

meerderheid qua leden en aantal verenigingen.³² De contestatie van de partijwerking kwam vanuit verschillende hoeken en vertoonde een communautaire dimensie.

Vooreerst bleken de pogingen van de partijleiding om de macht van de lokale oligarchieën af te zwakken weinig succesvol. Toch besloot het congres in 1914 tot wat meer centralisme. Tegen de bezwaren van de Borains in, die een 'Germaanse kadaverdiscipline ongeschikt vonden om Latijnse volken te besturen'.³³ Hoewel de Algemene Raad werd gereorganiseerd, bleef onvrede bestaan over de te grote impact van Brusselse en Vlaamse groepen (zie verder). Aan Vlaamse kant groeide vanaf 1900 dan weer het ongenoegen over de dominantie van het Frans in de overkoepelende partijstructuren. De nationale congressen verliepen bijna uitsluitend in het Frans. De Vlaamse arbeiders begrepen er weinig van, terwijl Vlaamse leiders die taal onvoldoende beheersten om tussen te komen. Wel werd in juli 1902, met steun van de Algemene Raad en deelname van Waalse federaties, een overwegend Vlaams congres gehouden. Naar aanleiding van 600 jaar Guldensporenslag wilde men via een eigen socialistische interpretatie de Vlaamse symboliek recupereren en de ideologische invulling niet langer aan de andere partijen overlaten. Daarna volgden nog een paar Vlaamse congressen.³⁴ Ten aanzien van de nationale congressen werd men assertiever. Toen het Gentse dagblad *Vooruit* in 1910 vroeg om naar het congres zoveel mogelijk afgevaardigden te sturen die het Frans begrepen om geen tijd met vertalingen te verliezen, protesteerden Mechelse partijgenoten, waarna het blad terugkrabbelde.³⁵ Nog in 1912 hekelde men de houding van Waalse afgevaardigden, die bij een vertaling niet zwegen, maar heen en weer liepen. De verslagen van de Algemene Raad en van het partijbureau bleven in het Frans opgesteld. De kritiek nam toe op Waalse federaties die tienduizenden Vlaamse migranten verwaarloosden³⁶, en op de Brusselse federatie die eerder laat met de Vlaamse aanwezigheid in haar kiesarrondissement begon rekening te houden.

Na de electorale doorbraak in 1894 kwam er een derde actor bij: de parlementaire groep. Welke invloed had die op het bestuur, op de partijlijn en hoe zelfstandig handelde die in de Kamer? Naar de buitenwereld gold de cultus van de vrijwillige discipline op basis van het programma, in dienst van en ondergeschikt aan de partij. Daarbij maakte men een onderscheid tussen 'partijkwesties' waarvoor de partijtucht gold en 'vrije kwesties'. In de praktijk stond het partijbestuur dus redelijk zwak. Als het geen akkoord bereikte of zich niet wilde uitspreken, dan werd de beslissing naar de federaties doorgeschoven, zoals inzake het al dan niet aangaan van kartels met de liberalen bij verkiezingen. Bovendien waren het de federaties die onafhankelijk hun

— 32 E. Witte, *Organisatorische blokvorming [...]*, pp. 73-76; A. Mommen, *De Belgische Werkliedenpartij 1880-1914*, Gent, 1980, pp. 235-244.

33 M. Van Ginderachter, *Het Rode Vaderland [...]*, pp. 323, 330.

34 *De Werker*, 10-11 februari, 17-18 februari 1902, 11 juli 1902; *Vooruit*, 15 mei 1903; *De Werker*, 22 en 24 december 1903; *De Werker*, 25 juli 1905.

35 *Vooruit*, 10 juni 1910.

36 M. Van Ginderachter, *Het Rode Vaderland [...]*, pp. 330-331.

mandatarissen aanduiden en controleerden. Vanuit die dynamiek beschikte de parlementaire groep over een grote zelfstandigheid in de standpuntbepaling en ontstond een driehoeksverhouding.³⁷ Zo ook zou de Vlaamse kwestie louter pragmatisch tot een vrije kwestie uitgroeien.

Ten slotte is het belangrijk om weten wie qua besluitvorming tot de *inner circle* behoorde. Toen de Koning en de katholieke regeringsleider Charles de Broqueville in 1913 aan de patron van de BWP, de Brusselaar Emile Vandervelde, confidentieel lieten weten dat het de bedoeling was om een grondwetsherziening in functie van een verdere democratisering van het stemrecht door te voeren, deelde deze dit geheim met Louis de Brouckère, Edouard Anseele, Jules Destrée en Camille Huysmans.³⁸ Het zijn ook hoofdrolspelers in de communautaire polarisering.

COMMUNAUTAIRE POLARISERING NA 1900. DE VLAAMSE KWESTIE WORDT EEN VRIJE KWESTIE

In de BWP bestonden dus al wat spanningsvelden: sociaaleconomische en geografische tegenstellingen die zich ook politiek vertaalden, uiteenlopende opvattingen over organisatie en actievormen, Brussels-Vlaams overwicht in de partijleiding, stereotiepe beeldvorming, andere visies op het Belgische vaderland... Daarop entte zich de Vlaamse kwestie en de vraag naar de houding van het Vlaamse socialisme. Was het 'onvlaams'? Zweeg het de Vlaamse kwestie dood? Waren haar Vlaamse volksvertegenwoordigers vanaf 1900 minder Vlaamsgezind dan de katholieken van wie ze de plaats innamen? Als context dient de evolutie naar een reformistisch socialisme. Bovendien is de interactie tussen Vlaams socialisme en Vlaamse beweging niet statisch maar dynamisch, onderhevig aan veranderingen in beide bewegingen en strekkingen daarbinnen. In die zin is de eeuwwisseling een belangrijk kantelmoment.³⁹ Als vertrekpunt wordt het argumentatieschema genomen dat Anseele op 4 maart 1911 hanteerde om van zijn federatie de toelating te krijgen om het wetsvoorstel voor de vernederlandsing van de Gentse federatie te ondertekenen⁴⁰:

37 H. Balthazar, *Het socialisme betreedt de Kamer*, in: J. Brepoels, e.a. (ed.), *Eeuwige dilemma's* [...], pp. 92-93; A. Mommen, *De Belgische Werkliedenpartij [...]*, pp. 244-247; F. Verleden, *De vertegenwoordigers van de natie in partijdienst. De verhouding tussen de Belgische politieke partijen en hun parlementsleden 1918-1970*, Heule, 2015, pp. 90-94.

38 G. Deneckere, 'De algemene staking in 1913. Geraffineerde conflictbeheersing aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog', in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, nr. 3-4, 1991, p. 464.

39 H. Van Velthoven, *The making of Flemings (and Walloons)*, in: E. Witte e.a. (red.), *Natie en democratie 1890-1921*, Brussel, 2007, pp. 269-278; E. Witte & H. Van Velthoven, *Strijden om taal. De Belgische taalkwestie in historisch perspectief*, Kapellen, 2010.

40 *Vooruit-De Werker*, 7 en 8 maart 1911.

- We lopen er niet warm voor, want het is geen hoofdzaak.
- De Vlaamse beweging is zo sterk geworden dat we er ons wel moeten mee bezig houden.
- De gelijkheid der talen staat in ons programma (Quaregnon en Brussel, 1894). We kunnen best een zuiver socialistisch standpunt innemen om daarna des te sterker op te treden tegen de demagogie van het flamingantisme op sociaal en politiek gebied.
- De eenheid van de partij bekommert ons, maar ook de eenheid van het Vlaamse socialisme.

Deze thematisering bepaalt de verdere structuur van dit artikel. Waarom Anseele? Voor 1914 was Gent het socialistische centrum van Vlaanderen, waar de BWP meer dan de helft van haar Vlaamse leden telde en via haar dagblad *Vooruit* een grote invloed uitoefende.⁴¹ Anseele was de onbetwiste leider. Tot 1900 was hij de enige Vlaamse socialist in de Kamer, gekozen op een Luikse lijst, en daarna toonaangevend binnen het kleine groepje Vlaamse socialisten. Hij stond model voor een reformistisch en afwachtend socialisme. Principes waren belangrijk, maar omstandigheden en opportuniteiten ook. Inzake de Vlaamse kwestie leidde dat bij Anseele tot een spreidstand, gevolgd door een dilemma.

DE VLAAMSE KWESTIE IS GEEN HOOFDZAAK

Het Vlaamse socialisme maakte een onderscheid tussen het 'Vlaamse volk', haar taalrechten én de flaminganten. Wie de belangen van het 'Vlaamse volk' wilde behartigen, diende in eerste instantie zijn materiële levensomstandigheden te verbeteren. Daarvoor was enkelvoudig stemrecht nodig. Daarvoor zocht men bondgenoten en die vond men niet bij de flaminganten. De Eerste Internationale (1864-1872) en de Parijse Commune (1871) hadden deze middenklassers de daver op het lijf gejaagd, het socialisme een revolutionair en gewelddadig imago bezorgd. De Waalse stakingen in 1886-1887 en de grote politieke stakingen in België in 1891 en 1893 leken dat beeld te bevestigen. Bovendien stond zowel bij de vooroorlogse christendemocratie als bij het traditionalistische katholieke flamingantisme het antisocialisme vooraan in het programma. Het socialisme, bastaardjong van het liberalisme, vaderlandloos, werd weggezet als 'volksvreemd', vreemd aan een Vlaamse en katholieke volksaard, besmet door buitenlandse Franse invloeden als revolutie, stakingen, klassenstrijd. In feite probeerde het katholieke flamingantisme de Vlaamse beweging ideologisch te

< De majestueuze gebouwen van de coöperatieve 'Vooruit' moesten het zelfvertrouwen en de identificatie van de leden versterken, nieuwe leden rekruteren, indruk maken op de tegenstanders. Het 'paleis' werd het centrum van de Gentse socialistische zuil, de eigen rode wereld. Aquarel voorgevel 'Ons Huis', Vrijdagmarkt, Gent. [Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis]

— 41 G. Vanschoenbeek & H. Defoort, *Socialistische partij [...]*, p. 2779.

monopoliseren en zo het Vlaamse platteland af te schermen. Maar ook in de grote steden vreesde het kleinburgerlijke flamingantisme de internationale socialistische symboliek: de rode vlaggen, de *Marseillaise*, het heulen met aartsvijand Frankrijk. Dat spoorde niet met de nagestreefde Vlaamse nationale beweging. In feite hadden de flaminganten het in het burgerlijke systeem niet zo slecht en vreesden zij voor statusverlies. Veelal werd de taal als de belangrijkste of enige bevrijdende factor gezien, als het middel voor de oppassende werkman tot individuele sociale verheffing. Een door hen geleid beschavingsoffensief moest, vooral via het onderwijs in de moedertaal, de kloof tussen de klassen dichten. Tevens rees de vraag wie zij prioritair als bondgenoot zagen: een franskiljonse machtselite of een roerige arbeidersbeweging. Flaminganten mochten dan wel het voordeel van een gedemocratiseerd kiesrecht inzien, daarom speelden hun organisaties nog geen actieve of significante rol in dat proces. Zo sprak het georganiseerde liberale flamingantisme zich in 1891 uit voor een grondwetsherziening, enkelvoudig stemrecht en evenredige vertegenwoordiging. Maar juist de conservatieve Gentse delegatie had zich tegen het enkelvoudig stemrecht gekant.⁴² Nergens werd de wederzijdse aversie tussen een Vlaamsgezinde middenklasse en een proletarisch socialisme zo intens als in het industriële Gent.

Dit flamingantisme had de socialisten weinig te bieden. Zij werden paradedflaminganten genoemd, altijd bezig over Vlaamse taal, dierbare voorouders, groots verleden, maar nooit over Vlaams brood, Vlaamse lonen en Vlaamse ellende. Tegelijkertijd noemde de socialistische partij zich 'volbloed Vlaams'. Het was de enige taal die de grote meerderheid van haar aanhang sprak, 'de taal der mindere mensen, der sloebbers'.⁴³ Heel haar werking getuigde ervan: bibliotheken, toneel, muziek, voordrachten, massapers. Taaleisen konden rechtvaardig zijn, maar werden tot een bijzaak herleid. Zeker nadat pogingen tot toenadering in Gent, zoals in december 1890, mislukten vanwege hun gebrek aan 'nationalisme'.⁴⁴ Vanaf dan ontstond een zekere dubbelzinnigheid. Anseele bleef een koele minnaar, maar verloochende geen principes. Wel kreeg Ferdinand Hardijns, lang de Gentse nummer twee, in *Vooruit* blijkbaar de vrije hand voor anti-flamingantisch scheldproza, waarbij hij meer dan eens de Vlaamse kwestie zelf van tafel veegde als een 'suikerstok' en van geen nut. Nog in april 1909 stelde hij dat het socialisme zich niet moest inspannen om een 'handjevol bourgeoiszons Vlaamsch te leeren in athenea en hogescholen'.⁴⁵ Geleidelijk kwamen ook andere stemmen aan bod. Anseele bleef Vlaamsgezind. Dat bleek ook uit zijn houding in het parlement. Zijn opmerkelijkste bijdrage voor 1900 kwam er naar aanleiding van de

42 Voor de houding van het Vlaamsgezinde liberalisme en de heterogeniteit: H. Van Velthoven, *De Vlaamse kwestie [...]*, pp. 95-105; H. Van Velthoven & J. Tyssens, *Vlaamsch van taal, van kunst en zin. 150 jaar Willemsfonds 1851-2001*, Gent, 2001, pp. 17-25, 65-78.

43 *Vooruit*, 5 en 6 april 1886; *De Werker*, 17 april 1895.

44 *De Flamingant*, december 1890, in: T. Coopman & V. Dela Montagne, *De Taalstrijd hier en elders*, dl. VII, nr. 11, 1 januari 1891, pp. 257-258. Het betrof een Vlaamsgezind liberaal weekblad.

45 Geciteerd in J. Craeybeckx, *Arbeidersbeweging en Vlaamsgezindheid voor de Eerste Wereldoorlog*, Brussel, 1978, p. 10.

discussie over de gelijkheidswet als symbooldossier. Als enige Vlaamse socialist overtuigde hij zijn Waalse partijgenoten om dit recht toe te kennen, terwijl het Vlaamse socialisme in een gezamenlijke Vlaamsgezinde campagne participeerde. Daarna viel dat front snel uiteen. Levensbeschouwelijke prioriteiten werden hersteld. Zo ook mochten de socialisten geen kans krijgen om op die manier in Vlaanderen te infiltreren.

Het verklaart niet waarom het Vlaamse socialisme in zijn retoriek de taalstrijd als aspect van de klassenstrijd niet meer heeft geactiveerd. Men was zich daarvan immers al vroeg bewust. Tijdens zijn bezoek aan Gent in 1877 verbaasde de Duitser Wilhelm Liebknecht zich erover dat het Vlaams niet als wapen tegen de franskiljonse katoenbarons werd gebruikt. Rond 1880 noemde César De Paepe de Vlaamse beweging geen strijd tussen twee rassen, maar een strijd tussen de taal van de burgerij enerzijds, de taal van de kleine burger en de proletariër anderzijds.⁴⁶ Voor die ont koppeling zijn verschillende verklaringen mogelijk. Het ging niet om een door de bevolking gehate vreemde overheerser, maar om een eigen verfranste burgerij, wat ook de Vlaamse beweging als nationale beweging hinderde. Bovendien schonk het Belgische socialisme aan het nationaliteitsvraagstuk ideologisch weinig aandacht. Voor een diepere gaande analyse moest men wachten op een volgende generatie, op Hendrik De Man en Camille Huysmans. Intussen bleef men de Vlaamse kwestie herleiden tot een faciliteit, rechtvaardig dat wel, maar een luxeprobleem. De doorbraak van de democratie zou dit als een afgeleid vraagstuk vanzelf oplossen. Het behoorde tot een ontwijkingsstrategie, die men later ook ten aanzien van het vrouwenstemrecht zou hanteren.⁴⁷

Dat reformistische attentisme werd echter ook ingegeven door twee belangrijke overwegingen. Zo bestond de vrees, niet ten onrechte, dat de taalkwestie de arbeidersbeweging nog verder zou verdelen. Aan de al bestaande levensbeschouwelijke breuklijn met de christendemocratie wilde men geen communautaire breuklijn toevoegen. Zeker niet gezien de zwakke positie van het socialisme in Vlaanderen. Anseele had zelf ervaren hoe snel men een 'rassenkwestie' electoraal kon opblazen en exploiteren. In 1894 was hij niet toevallig op een Luikse lijst gekozen.⁴⁸ Tijdens de campagne was

46 M. Oukhow, *Socialisme en Vlaamse beweging*, in: J. Dhondt (red.), *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België*, Antwerpen, 1960, p. 465.

47 E. Witte e.a., *Politieke geschiedenis [...]*, p. 127; G. Deneckere e.a., *Een geschiedenis van België [...]*, p. 145.

48 In Wallonië was Anseele geen onbekende. In maart 1885 hadden de Gentse socialisten bij een mijnwerkersstaking in de Borinage een wagon vol brood gestuurd. In 1886 verwierf hij nationale bekendheid door zijn veroordeling tot zes maanden gevangenis omdat hij naar aanleiding van de stakingen in Wallonië de soldaten had opgeroepen niet op het volk te schieten en 'tot muiterij' had aangezet. In 1888 had hij in Luik de Vlaamse taaleisen verdedigd. In 1894 had de Luikse coöperatie als tegenprestatie een Gentse renteloze lening van 10 000 frank gekregen (G. Vanschoenbeek, *Novecento in Gent [...]*, pp. 23-31.). Wellicht speelde ook de aanwezigheid van duizenden Vlaamse migranten een rol. Een andere Gentenaar, de rijke aannemer en radicale liberaal Emile Coppieters, vanaf 1896 Gents gemeenteraadslid in kartel met de socialisten, zou vanaf 1908 op de BWP-lijst van Luik tot senator worden gekozen.

hij als 'Vlaming' het mikpunt geworden van vooral de Waalse doctrinaire liberalen en hun pers. Dat culmineerde tijdens de strijd voor de gelijkheidswet vlak voor de verkiezingen van 1898. De Waalse socialisten werden ervan beschuldigd aan de leiband van 'rasgebonden' Vlamingen als Anseele te lopen en Wallonië te verraden. Vooral de Waalse burgerij deed zich gelden. Met als gevolg dat de Waalse beweging, na de oprichting van een Brusselse tak in 1888 en een Vlaamse tak (vooral rekruterend onder Waalse ambtenaren), ditmaal een Waalse tak in Luik kreeg: de liberaal georiënteerde Ligue wallonne de Liège, die tot 1912 dominant bleef. Achteraf bekeken, bleek dat voor het Waalse socialisme een keerpunt (zie verder).

Daarnaast speelde nog een tactische overweging. Rond 1894 bleken de flaminganten geen electorale bondgenoten in de strijd voor enkelvoudig stemrecht, maar in de grote Vlaamse steden kwam wel steun van groepjes francofone of franskiljonse progressieve liberalen. Ze vervoegden het socialisme of vormden er een kartel mee. In Antwerpen werd hun aanvoerder Modeste Terwagne, een uit Dinant afkomstige arts, in 1900 de enige volksvertegenwoordiger en tot 1914 lijsttrekker. Hij zou Nederlands leren en de Vlaamse eisen verdedigen. Dat gold niet voor Gent. Vanaf 1895 werd daar een kartel gesloten met veelal franskiljonse radicale liberalen, die belangrijke mandaten kregen: 1900-1908 één van de twee Kamerzetels, gemeenteraadsleden en ook schepenen, toen het kartel vanaf 1909 mee de stad ging besturen.⁴⁹ In 1911 zorgde dat bij Anseele voor een nieuwe spreidstand omdat hij concurrerende belangen moest verzoenen. Met de katholieke flamingant Frans Van Cauwelaert, die tegen het enkelvoudig stemrecht gekant was, had hij intussen het wetsvoorstel ter vernederlandsing van de Gentse universiteit ingediend. Met de doctrinaire liberalen bestuurde hij vanaf 1911 de stad Gent. Die waren voor enkelvoudig stemrecht, maar tegen de vernederlandsing en dat gold ook voor zijn radicale kartelgenoten. Toen het schepencollege een motie ten voordele van de vernederlandsing verdaagde, leidde dat tot een scherpe polemiek met Gentse flaminganten. Die verweten hem zijn bondgenootschap met de katoenbarons. Ditmaal kozen andere Vlaamsgezinde organisaties zijn kant. Het belette de Gentse opposanten niet om bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1911 en bij de parlamentsverkiezingen van 1912 met een eigen lijst tegen het kartel op te komen, 'De Vlaamsche Blok'.⁵⁰ Anseele misrekende zich wel in zijn lidmaatschap van de Gentse Association flamande pour la vulgarisation de la langue française sinds 1898. In theorie promootte die de Franse taal, maar in feite streefde ze de verdwijning van het Nederlands na. Zowel de Antwerpse federatie als Huysmans zouden naderhand, zoals Anseele, het aanleren van het Frans toejuichen, zeker nodig voor de talrijke migranten naar Wallonië, maar zich principieel van dat genootschap distantiëren. Tijdens het debat in de Kamer op 14 juli 1911 met het oog op verdere subsidiëring, zou Anseele het lidmaatschap nog verdedigen, maar akkoord gaan met de betoelaging via een ander

⁴⁹ G. Vanschoenbeek, *Novecento in Gent [...]*, pp. 232-241; J. Craeybeckx, *Arbeidersbeweging [...]*, p. 9.

⁵⁰ J. Craeybeckx, *Arbeidersbeweging [...]*, pp. 13-15; H. Van Velthoven, *Een onderzoek [...]*, pp. 158-162.

kanaal. Dat leverde nog een anekdote op. Toen de Borainse socialist Louis Pépin opmerkte dat hij geen flamingant was, repliceerde hij *“Si, si, je suis tout.”*⁵¹ Het illustreert de complexiteit van een gelaagde realiteit. In juni 1913 zou Anseele, naar aanleiding van het ‘Vlaams incident’ tijdens de Gentse Wereldtentoonstelling, in een reeks opstellen *‘Vooruit en de Vlaamse beweging’* nog eens scherp tegen de flaminganten tekeer gaan. *“Un accès de mauvaise humeur”* zou Huysmans het noemen. Ten onrechte had Anseele wat hij sommige flaminganten kon verwijten tot alle flaminganten veralgemeend. Op cultureel gebied moest men hun verdiensten en opofferingen erkennen. Ten dele vielen de belangen samen. Huysmans besloot: *“Je ne suis pas socialiste parce que flamingant, mais je suis flamingant parce que socialiste.”*⁵²

DE STERKTE VAN DE VLAAMSE BEWEGING

Rond de eeuwwisseling reorganiseerde de Vlaamse beweging zich ideologisch en organisatorisch. Een aantal vrijzinnige intellectuelen haalde haar uit haar romantische en cultureel-letterkundige beperktheid. August Vermeylen bekritiseerde genadeloos, wilde de beweging moderniseren, de grenzen verleggen van het nationale naar het Europese en kosmopolitische niveau. Julius MacLeod en vooral Lodewijk De Raet gaven haar een sociaaleconomische dimensie, wetenschappelijk en statistisch onderbouwd. Taal werd gekoppeld aan discriminatie op de arbeidersmarkt, de culturele strijd aan de sociale strijd om jobs. Tegelijkertijd manifesteerde zich een alternatief pluralistisch buitenparlementair circuit, een Vlaamsgezinde *civil society* in wording: universitaire Vlaamse Wetenschappelijke Congressen, Vlaams Handelsverbond als emanatie van KMO's, Vereniging van Vlaamse Staatsbedienden. Deze laatste rekruteerde met succes in de taalgevoelige tertiaire sector. Daar geraakte een nationaal belang vervlochten met een sociaal belang, een rationeel besef van geblokkeerde sociale mobiliteit gekoppeld aan een emotionele verontwaardiging. De radicalisering werd ook voelbaar in de partijen, waar eveneens een nieuwe meer pluralistische generatie aantrad. Dat werd gestimuleerd door een neutrale overkoepelende vereniging als het Algemeen Nederlands Verbond. Twee streefdoelen stonden voorop: een radicale bestuurswet eveneens door De Raet uitgewerkt⁵³, maar eraan voorafgaand de vernederlandsing van de Gentse universiteit. Deze moest voor een concurrentiële Nederlandstalige elite zorgen, een einde maken aan de sociologische taalbreuk met de Vlaamse bevolking, de wetenschappelijke kennis laten doorstromen en de geschooldheid verhogen. Daardoor zou de franskljonse elite in Vlaanderen haar intellectuele machtsbasis en culturele hegemonie verliezen. Die evolutie spoort met hetgeen over nationale bewegingen bekend is.

51 APCh, 14 juli 1911, p. 1905.

52 *Le Peuple*, 10 oktober en 5 november 1913.

53 Indien veralgemeende tweetaligheid niet mogelijk was, dan ook eentalige ambtsposities in Vlaanderen en een tweetalig centraal bestuur.

Een pluralistische Hogeschoolcommissie moest daartoe de beste formule onderzoeken. Ze telde een vijftigtal leden, onder wie drie socialisten.⁵⁴ Die hadden een interessant profiel. Ook zij behoorden tot een nieuwe generatie, beschikten over een universitair diploma en kwamen uit het kiesarrondissement Brussel: advocaat Léon Meysmans (°1871, volksvertegenwoordiger vanaf 1902, gemeenteraadslid Zaventem vanaf 1911), germanist Camille Huysmans (°1871, gemeenteraadslid Brussel vanaf 1908, volksvertegenwoordiger vanaf 1910), en advocaat Albéric Deswarte (°1875). In april 1908 koos deze commissie quasi unaniem voor de formule van De Raet. De campagne startte in december 1910 met een meeting in Antwerpen van de drie kraaiende hanen (de katholiek Van Cauwelaert, de socialist Huysmans en de liberaal Franck). Het wetsvoorstel werd ingediend op 24 maart 1911, ondertekend door drie katholieken, twee liberalen en de socialist Anseele, daartoe door Huysmans aangezocht. Het ging gepaard met een voor de Vlaamse beweging nooit geziene mobilisering. Daardoor kwam de Vlaamse kwestie vanaf 1913 bovenaan de politieke agenda. De katholieke regering beschouwde de vernederlandsing, samen met een verdere democratisering van het stemrecht, als het meest urgente probleem.⁵⁵ Intussen was de Vlaamse subnatie als verbeelde gemeenschap, met alle erbij horende symbolen, in volle ontwikkeling.

DE EENHEID VAN HET VLAAMSE SOCIALISME

Vanaf 1900 was Anseele niet langer de enige Vlaamse socialist in de Kamer. Dat jaar werd hij volksvertegenwoordiger voor Gent-Eeklo. Hij kreeg het gezelschap van Prosper Van Langendonck (gewezen schoenmakersknecht) voor Leuven⁵⁶ en van Modeste Terwagne (geneesheer) voor Antwerpen. In 1906 werden zij verwoegd door Auguste Debunne (gewezen stoelenmaker, *poulain* van Anseele⁵⁷) voor Kortrijk, in 1908 door Jan Lampens (gewezen schrijnwerker) voor Gent-Eeklo⁵⁸, in 1912 door Augustin

- > Meerhoofdige leeuw met de koppen van de drie kraaiende hanen: de katholiek Van Cauwelaert, de liberaal Franck en de socialist Huysmans, die via 'pluralistische' meetings de campagne voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit op gang trokken. Cover van *Fantasia*, 26 maart 1911. [ADV N, VY 900000]

54 Voor de samenstelling: M. Basse, *De Vlaamsche Beweging van 1905 tot 1930*, Gent, 1930, pp. 134-135.

55 H. Van Velthoven, *Scheurmakers & Carriëristen* [...], pp. 272-275. M. Van Ginderachter onderschat de politieke relevantie ervan voor de Eerste Wereldoorlog: D. De Groen, Nationale identificatie in België tijdens de Eerste Wereldoorlog, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 73, 2014, nr. 4, pp. 338-339.

56 In 1911 werd hij vervangen door E. Beauduin, dan door L. Claes, na de verkiezingen van 1912 door J. Triau.

57 H. Defoort, *Mijnheer Slunse. Het socialisme van August Debunne (1872-1963)*, Antwerpen-Baarn-Gent, 1998, passim.

58 Hij volgde F. Cambier op (1900-1908), de radicaal liberale kartelgenoot.

PREMIÈRE ANNÉE. — N° 8.
BRUXELLES, 26 MARS 1911

BUREAUX :
30, rue Van Hoorde, Bruxelles

Le Numéro : 10 CENTIMES

FANTASIA

L'Hydre flamingante

Le texte du chant est faussé par l'Académie flamande.

De Schutter (gewezen metaalbewerker) voor Antwerpen, kanton Boom.⁵⁹ Van de zes zetels kwamen er dus twee uit Gent-Eeklo en twee uit Antwerpen. Zij kregen de principiële steun van twee van de al vermelde Brusselse volksvertegenwoordigers: Meysmans vanaf 1902 en Huysmans vanaf 1910. Dat gaf in 1912 een kerngroep van 8 op 39 socialisten. Zeker tot 1910 bleef Anseele de kopman. Een viertal Vlamingen sprak aanvankelijk onvoldoende Frans, Terwagne speelde geen eersteplansrol, Meysmans viel weinig op.

Binnen het Vlaamse socialisme groeide weerstand tegen de ideologische spreidstand van Anseele, zijn attentisme ten aanzien van de Vlaamse kwestie en zijn geëxtrapoleerde aanvallen op alle flaminganten. Dat gold alleszins voor de tweede belangrijkste federatie, de Antwerpse, die vanaf 1909 eveneens tot het Antwerpse schepencollege was doorgedrongen. Daarin speelden twee afwijkende factoren een rol: enerzijds de Vlaamsgezinde traditie van de Meetingpartij, anderzijds een andere beroepssamenstelling van de aanhang. Waar in Gent het textielproletariaat domineerde, betrof het in Antwerpen de beter geschoolde en beter betaalde diamantbewerkers en metaalarbeiders, vanaf 1907 aangevuld met een explosief groeiende groep van havenarbeiders, georganiseerd in de vakbond 'Willen is Kunnen', met een Vlaamsgezinde stichter als Jan Chapelle.⁶⁰ Vanaf 1894 begon de Antwerpse federatie zich consequent Vlaamsgezind op te stellen, steeds meer de taalstrijd als aspect van de klassenstrijd te accentueren, de taalongelijkheid met cassante uitspraken te bestrijden en onomwonden te stellen: 'Wij zijn flaminganten'.⁶¹ Vanaf 1908 mondde dat uit in een pluralistische samenwerking met flaminganten uit andere partijen, gezamenlijke Guldensporenherdenkingen met recht op eigen interpretatie (1302 als klassenstrijd). Op 6 december 1910 engageerde zij zich als eerste Vlaamse federatie voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit, met een dagorde ter kennis van de Algemene Raad. De kwestie kreeg een plaats vooraan in het verkiezingsprogramma. Op 8 december 1912 werd nog een stap verder gezet. In een motie, eveneens naar de Algemene Raad, berispte het arrondissementcongres én Destrée én Anseele. Destrée vanwege zijn opvattingen over bestuurlijke scheiding; Anseele omdat hij, ondanks het principe van de gelijkheid van talen in het programma, het Vlaams spreken van een Antwerpse katholieke volksvertegenwoordiger in de Kamer niet had gerespecteerd.

Deze dissidente opstelling kreeg een Vlaamse dimensie omdat zij gedeeld werd door de *coming man* van het Vlaamse socialisme en een even sterke leider als Anseele: Camille Huysmans. Deze was sinds 1905 secretaris van de Tweede Internationale, voorzitter van het Vlaamse socialistische congres datzelfde jaar, secretaris van nationale congressen, marxistisch geïnspireerd, vanuit zijn Brusselse ervaring verontwaardigd

— 59 Biografische gegevens in: P. Van Molle, *Het Belgisch Parlement 1894-1969*, Gent, 1969.

60 J. Craeybeckx, *Arbeidersbeweging [...]*, pp. 25-26; A. Van Laar, *Geschiedenis van de Arbeidersbeweging te Antwerpen en omliggende*, Antwerpen, 1926..

61 *De Werker*, 16 en 18 mei 1906.

over taalonderdrukking, perfect Franssprekend en een uitstekend debater. Voor hem hingen socialisme en flamingantisme nauw samen. Zoals hij in de Kamer verklaarde: *“Je suis socialiste avec passion et Flamingant avec passion”*.⁶² De Vlaamse kwestie was geen bijzaak, maar een wezenlijk onderdeel van de ontvoogdings- en klassenstrijd. Tegenover een defensief discours en een afwachtende tactiek bepaald door externe prikkels, stelde hij een narratief gericht op actie en principiële participatie. Daartoe diende men voor cruciaal geachte gemeenschappelijke doelen pluralistisch samen te werken, niet occasioneel maar planmatig. Dat stond een eigen ideologische invulling niet in de weg. Zo betekende eensgezindheid over de noodzaak van een Vlaamse universitaire elite niet dat men akkoord ging met een burgerlijk-elitaire interpretatie zoals die van De Raet.⁶³

Daarbij moest Huysmans anticiperen op vaak gehoorde argumenten tegen een socialistische deelname aan de campagne voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit: vijandigheid (slechts burgerlijk eigenbelang) en onverschilligheid (begin-sel niet vijandig, *‘maar we zullen er geen paar halve zolen voor verslijten’*⁶⁴). Welk nut had een Vlaamse universiteit voor arbeiders voor wie zelfs geen leerplicht tot twaalf jaar bestond? Kwam dat niet neer op de loutere vervanging van een Franstalige door een Vlaamse *classe dirigeante*, zoals flaminganten verhoopten, zonder dat de kapitalistische logica veranderde? Daartegenover stelde Huysmans een toekomstgericht perspectief. De socialistische arbeiders moesten niet alleen de economische en de politieke macht veroveren, maar ook de culturele macht. Daarom moesten ze nu al eisen dat de wetenschap in de taal van het volk zou onderwezen en doorgegeven worden. Het status quo was onmogelijk: lager onderwijs in het Nederlands, secundair onderwijs een mengelmoes, universitair onderwijs ‘als een afgeknotte tronk’ in het Frans. Bijgevolg moest men ofwel voortbouwen op de grondslag van het lager onderwijs ofwel terugkeren naar de onrechtvaardige taalsituatie van 1830. Men kon van de Vlaamsgezinde bondgenoten ook niet verwachten dat zij mee het kapitalisme zouden bevechten. Een nationale beweging focuste op het wegwerken van culturele discriminaties. Socialisten moesten vanuit hun visie op langere termijn denken en door eraan deel te nemen nu al klassebarrières wegnemen. Hij illustreerde dat met een oneliner: *“Wij zijn niet de mannen van vandaag, maar van morgen”*.⁶⁵ En het gevaar voor de eenheid van de partij? Daarop antwoordde Huysmans dat men het in de partij ook niet eens was over de evenredige vertegenwoordiging en het ministerialisme. De gelijkheid van beide landstalen stond in het programma. Het was niet omdat Waalse partijgenoten bevoorrecht waren en zich door demagogie lieten meeslepen, dat de

62 APCh, 18 februari 1914, p. 1066.

63 Over de ideologie van De Raet: D. Goedertier, Lodewijk De Raet: primordiale nationalist of een organische intellectueel van de nieuwe middenklasse?, in: *WT*, jg. 76, 2017, 2, pp. 103-141; O. Boehme, *Greep naar de markt. De sociaaleconomische agenda van de Vlaamse Beweging tijdens het interbellum*, Leuven, 2008, pp. 63-92.

64 *De Werker*, 13-14 november 1899.

65 H. Van Velthoven, *Een onderzoek [...]*, pp. 138, 145.

- ^ Stakende kinderen in een steenbakkerij in Rumst, 1905. Schril contrast tussen een proletarische leefwereld en de taalstrijd om de Gentse universiteit. Vooral in oudere industrieën werd nog van kinderarbeid geprofitteerd. Op 19 mei 1914 werd de leerplicht ingevoerd. Op 26 mei werd kinderarbeid tot 14 jaar verboden zij het met afwijkingen vanaf 12 jaar. [Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis]

Vlaamse socialisten zich daarbij moesten neerleggen. Wat zij goed voor zich achtten, een universiteit in de taal van de bevolking, achtten wij goed voor ons.⁶⁶

Snel zou blijken dat die pluralistische samenwerking grenzen had. Het doorbreken van de verzuiling stuurde schokgolven doorheen alle partijen en ondervond veel weerstand. Het zorgde voor onenigheid in de katholieke regeringspartij en het dreef het katholieke flamingantisme uit elkaar. Pluralistische meetings ontregelden immers de traditionalistische verkiezingscampagne buiten de grote steden en tastten het stereo-

66 *De Werker*, 7-8 maart 1911.

type beeld van het 'volksvreemde' socialisme aan. Die strekking zou daarom ook haar steun aan de Vlaamsgezinde Katholieke Kamergroep onder leiding van Van Cauwelaert opzeggen.⁶⁷ In verschillende kleinere steden kwamen de socialisten bovendien niet of onvoldoende aan bod. Zelfs in Antwerpen kwam het tijdens de beruchte verkiezingen van 1912 tot een kortsluiting omdat partijpolitieke belangen de bovenhand kregen.⁶⁸ Huysmans had overigens een bijkomend tactisch motief voor het bondgenootschap met Van Cauwelaert vanwege diens connectie met de opkomende christelijke arbeidersbeweging⁶⁹, waarbinnen het ongenoegen over het regeringsbeleid groeide.

Het klikte onmiddellijk tussen Huysmans en de Antwerpse federatie, waarmee hij nog andere banden had. Na lange onderhandelingen had hij er in mei 1910 mee voor syndicale eenheid gezorgd en in 1913 zou hij een nieuwe breuk in het vakbondsfront helpen lijmen. Als gevierd spreker in plaats van Terwagne, die aanvankelijk een universiteit in Antwerpen had verdedigd en een te liberaalgezinde koers voer, symboliseerde hij het flamingantisme. Het verklaart waarom hij al voor de parlementsverkiezingen van juni 1912 een aanbod kreeg om de nieuwe Antwerpse partijleider te worden, wat hij afwees.⁷⁰

De ene na de andere Vlaamse federatie sprak zich uit ten gunste van de vernederlandsing van de Gentse universiteit: Aalst, Brugge, Kortrijk, Lier, Oostende ... Het stelde Anseele voor het geschetste dilemma: een bijzaak, een Vlaamse volksbeweging, een punt van het programma, de eenheid van het Vlaamse socialisme, de eenheid van de BWP. In 1905 hadden de Gentse partijraad en hijzelf nog een vraag van priester Daens afgewimpeld om een wetsvoorstel voor de vernederlandsing neer te leggen, hoewel zijn Leuvense partijgenoot Van Langendonck daartoe wel bereid bleek. Op 6 december 1910 volgde een nieuwe premature en overhaaste poging. Toen de campagne startte, vroeg ditmaal Huysmans of Anseele niet in zijn plaats namens het Vlaamse socialisme wilde ondertekenen, terwijl hij de propaganda in en buiten de Kamer zou blijven verzorgen. De Gentse voorman mocht dan al een autoritaire reputatie hebben, volgens Vanschoenbeek was hij ook een evenwichtskunstenaar en een scherpzinnig pragmaticus.⁷¹ Hij realiseerde zich dat de Gentse federatie de kwestie niet meer kon ontwijken en van tactiek moest veranderen.⁷² Bovendien stagneerde het Gentse socialisme electoraal en kreeg het vanaf 1908 oog voor een nieuw potentieel van ambtenaren en bedienden.⁷³ Op 4 maart 1911 ging de Gentse bestuursvergadering met grote meerderheid akkoord. Het werd een merkwaardige bijeenkomst. Vijf van de zeven sprekers keerden zich tegen dit engagement, onder wie de woordvoerder van de studenten. Alleen de uitgenodigde Huysmans en Anseele verdedigden de ondertekening.

67 H. Van Velthoven, *Scheurmakers & Carrièristen* [...], pp. 240-241.

68 H. Van Velthoven, *De Vlaamse kwestie* [...], pp. 249, 259-262.

69 J. Hunin, *Het enfant terrible Camille Huysmans 1871-1968*, Amsterdam, 1999, p. 106.

70 J. Hunin, *Het enfant terrible* [...], p. 125.

71 G. Vanschoenbeek, *Novecento in Gent* [...], p. 260.

72 H. Van Velthoven, *Een onderzoek* [...], pp. 148-149.

73 M. Van Ginderachter, *Het Rode Vaderland* [...], pp. 186, 288, 343.

Als laatste spreker ontwikkelde Anseele zijn argumenten. Hij hield een slag om de arm. Besloot het partijcongres dat het om een vrije kwestie ging, dan handhaafde Gent zijn standpunt. Besloot het tot een partijkwestie, dan zou hij zijn handtekening intrekken. In feite werd de Landelijke Raad, gezien de al onverenigbare communautaire tegenstellingen, voor een voldongen feit geplaatst. Op 8 maart verschoof deze de beslissing naar een speciaal congres. Op 24 maart 1911 werd het wetsvoorstel, met de handtekening van Anseele, in de Kamer neergelegd. Na de ontbinding van het parlement zou het in november 1912 opnieuw worden ingediend.

Tot een generatieconflict, zoals rond dezelfde tijd met De Man, was het ondanks een aantal andere inschattingen niet gekomen. Tijdens de verkiezingscampagne zouden ook de federaties van Aalst en Oostende de Vlaamsgezinde kaart trekken. In mei 1914 gebeurde dat zelfs in Gent, waar de ommezwaai het grootst was. Vlak voordien, bij de invoering van de leerplicht, had de federatie zich al vierkant tegen de vrijheid van taalkeuze voor de ouders in het lager onderwijs gekant. Met als gevolg dat Cambier, de oude kartelgenoot, als Gentse schepen van onderwijs ontslag had genomen. Het luidde nu dat in België, na de arbeidswetten, de taalwetten het minst toegepast werden.⁷⁴ Datzelfde jaar werd de territoriale invloedssfeer binnen het Vlaamse socialisme afgebakend. Qua krantenbedeling zou de Gentse *Vooruit* zich vooral op Oost- en West-Vlaanderen richten; de pas in Antwerpen opgerichte *De Volksgazet*, gesticht door Huysmans en Willem Eekelers, zou de andere Vlaamse provincies bedienen.⁷⁵

Met steun van Anseele stuurde Huysmans het Vlaamse socialisme in de Kamer naar een voorhoederol in de Vlaamse beweging. Als enige homogeen Vlaamse fractie verdedigde ze inzake het lagere en het universitaire onderwijs in Vlaanderen als uitgangspunt het beginsel van de territorialiteit, een der basisprincipes van een nationale beweging. Kortom, in 1914 stond het Vlaamse socialisme, zij het vanuit de oppositie, niet alleen vooraan inzake de verdediging van de belangen van het 'Vlaamse volk' (het enkelvoudig stemrecht), maar ook inzake taalrechten. Anseele had geen ongelijk toen hij in 1913 de flaminganten uitdaagde een gezamenlijke commissie op te richten die hun beider aandeel in de Vlaamse ontvoogding zowel qua sociale rechten als qua taalrechten zou onderzoeken.⁷⁶ Huysmans beoordeelde het op zijn manier: "*De katholieke flaminganten zijn voor de gelijkheid, roepen en schreeuwen dit alom, plakken het op hun hoeden, maar wanneer de politieke gelijkheid moest worden opgelost, dan waren ze verdwenen als hazen*".⁷⁷ Daarbij horen twee kanttekeningen. Binnen de BWP gebeurde dat vanuit een significante minderheidspositie. Voorafgaand hadden Waalse partijgenoten de visie van Anseele op een tweetalig België van tafel geveegd.

74 M. Van Ginderachter, *Het Rode Vaderland* [...], p. 346-347.

75 G. Vanschoenbeek, *Vooruit*, in: NEVB [...], p. 3564 en M. Vermandere, *Volksgazet*, in: NEVB [...], pp. 2535-2536.

76 Pamflet: *Vooruit en de Vlaamsche Beweging*, Gent, 1913, pp. 15-16.

77 H. Van Velthoven, *De Vlaamse kwestie* [...], p. 359.

Wel een Belgisch vaderland, maar uiteenlopende regionale interpretaties⁷⁸

De eigen rode wereld, *la petite patrie socialiste*, zocht dus haar specifieke plaats in het Belgische vaderland. Toen werd duidelijk dat de Borainse, Brusselse en Gentse federatie daaraan een andere inhoud gaven en zich met andere etnieën⁷⁹ identificeerden. De Borainse en Brusselse federatie, zoals de Luikse⁸⁰, vereenzelvigden de Belgische staat met een Belgische etnie. De revolutie van 1830 werd voorgesteld als een proletarische opstand die door de bourgeoisie was gekaapt en die men zich opnieuw moest toeëigenen. Dat leidde tot een herinterpretatie van het Belgische discours, met de socialisten als de enige echte erfgenamen van de revolutie. In dat vaderland moesten zij hun politieke en sociale emancipatie afdwingen, zodat de Belgische symboliek (de tricolore vlag en de *Brabançonne*) slechts traag werd aanvaard. Vanaf dan liepen de interpretaties uiteen. De Borainse federatie herleidde 1830 tot de taaldwingelandij van Willem I. De Belgische natie was bijgevolg louter Franstalig. De Belgen waren Latijnen of Galliërs, maar geen Germanen. Frankrijk werd bewonderd, de Vlaamse beweging als een Duitse vijfde kolonne afgewezen.⁸¹ De stakingen van 1887 in Henegouwen zorgden al voor aanvaringen tussen de gebroeders Defuisseaux en de BWP, volgens hen geleid door "*Gentse en Brusselse arrivisten*", waarbij "*20 000 Vlaamse arbeiders de wet stelden aan 180 000 Walen*". Kortstondig richtten zij een Parti socialiste républicain op, '*socialiste et wallon*'. In 1894 werden ze volksvertegenwoordiger voor Mons. Toen al was er sprake van taalwetten die de Walen onderdrukten. In 1898 weigerden de Borainse volksvertegenwoordigers als enige Waalse socialisten om de gelijkheidswet te stemmen en in 1900 werden ze de grootste critici van de evenredige vertegenwoordiging. Het Brusselse socialisme identificeerde zich het vlotste met de Belgische etnie. Het had sterke ambachtelijke wortels, onderhield nauwe banden met de progressieve liberalen en was minder op klasse gericht. Vanuit haar taalgemengde en hoofdstedelijke functie wierp het zich meer op als behoeder van de Belgische eenheid. Het toonde zich gevoelig voor het Belgische patriottisme en de *âme belge*, alsook voor de eeuwenoude eenheid ervan. Het versterkte haar perceptie als bemiddelaar tussen Vlaamse en Waalse federaties. In de Kamer steunde het onder leiding van de officieuze leider van de BWP, Emile Vandervelde, meestal de Vlaamse eisen, maar organisatorisch was de federatie op Franstalige leest geschoeid. Het belette niet dat in 1910 twee flaminganten een verkiesbare plaats op de lijst kregen. Vanaf 1905 maakte de partij in de hoofdstad deel uit van het schepencollege, maar zelfs gemeenteraadslid C. Huysmans

— 78 Basisanalyse: M. Van Ginderachter, *Het Rode Vaderland [...]*, passim.

79 Voor de begrippen 'ethnie', 'natie' en 'nationalisme', zie ook L. Vos, Nationalisme: Reflecties van een historicus, in: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 3, 1997, pp. 291-320.

80 J. Verdure, *En men zou niet fier zijn Vaderlander te wezen? Sociaal-democratie en nationale identiteit voor WO1. Een casusstudie van Antwerpen en Luik*, UGent, masterscriptie, 2007, passim.

81 Dat kaderde in de strijd tussen Frankrijk en Duitsland over de hegemonie in Europa, zeker na de Frans-Duitse oorlog in 1870-1871 en de Duitse eenmaking onder impuls van Pruisen.

kon daar de systematische verfransing in het lager onderwijs niet bijsturen.⁸²

De invulling die het Gentse socialisme aan het Belgische vaderland gaf, week danig af van de vorige federaties. Het koesterde een Groot-Nederlandse gedachte, teruggaand tot de tijd van de Eerste Internationale, toen Vlamingen en Nederlanders in 1870-1871 nog gezamenlijke congressen hadden belegd. Het identificeerde zich met Vlaanderen en niet met België. Het ging in 1830 niet om een gestolen, maar om een nutteloze revolutie, waaruit een kunstmatige staat was ontstaan. Dat Belgische kader werd aanvaard, maar zonder Belgisch gevoel. Het vaderland was een verbeelde Vlaamse gemeenschap. De aanverwante symboliek werd ontleend aan de Vlaamse middeleeuwen van Artevelde, 1302 in plaats van 1830, de recuperatie van Breydel en De Coninck als twee revolutionaire vrijheidsstrijders, de goedendag als wapen voor het enkelvoudig stemrecht. De nationale vlag en hymne werden niet alleen verworpen als burgerlijke, maar ook als Belgische symbolen. Het toenemende Waalse ongenoegen over het achterblijven van 'arm Vlaanderen', werd beschouwd als kritiek op hun intense propaganda en versterkte de eigen Vlaamse identificatie. Een gelijkaardige interpretatie geldt voor de Antwerpse federatie.⁸³

Twee volken met eigen kenmerken. De versmeltingsgedachte

Volgens het buitengewone congres van 15 juli 1894 hadden alle inwoners het recht op eigen bestuur, onderwijs en rechtspraak in de eigen taal. Dat werd nooit uitgediept. De interpretatie werd doorgeschoven naar de parlementaire groep, die een eensgezinde houding moest nastreven. Aanvankelijk werd de aanwezigheid van twee 'rassen' met eigen kenmerken als een voordeel gezien. Dat was in 1897 de zienswijze van Anseele en ook nog van Destrée. Naar de mening van Anseele was de Waal emotioneel meer ontvlambaar, de Vlaming rationeler en wellicht te beredeneerd. Destrée preees de kwaliteiten van de *âme belge*, de gelukkige mix van de open en oproerige geest van de Waal met het bedachtzame organisatievermogen van de Vlaming.⁸⁴ Dat beantwoordde aan de kruispuntgedachte. Het Belgische socialisme zou via zijn interne samenwerking tussen Frankrijk en Duitsland kunnen bemiddelen. Het venijn zat in de interpretatie ervan. Aan Waalse kant zag men die 'rassenvermenging' binnen de Belgische etnie al grotendeels voltrokken, op taalkundig gebied met het Frans als hoge statustaal. Aan Vlaamse kant moest de partij, omwille van de gescheiden historische ontwikkeling en vanuit een Vlaamse identificatie, die wederzijdse kwaliteiten

82 H. Van Velthoven, *Taal en onderwijspolitiek te Brussel 1878-1914*, in: *Taal en Sociale Integratie*, Brussel, 1981, pp. 261-387.

83 J. Verdure, *En men zou niet fier zijn [...]*, passim. Voor de houding van de socialistische partij, zie ook J. Janssens, *Voor ons is 'vaderland de ontelbare menigte van 't werkende volk'. Arbeiders, nationalisme en de Belgische onafhankelijkheidsvieringen van 1880, 1905 en 1930*, in: E. Witte e.a. (red.), *Natie en democratie [...]*, pp. 203-214.

84 H. Van Velthoven, *De Vlaamse kwestie [...]*, p. 129; M. Van Ginderachter, *Het Rode Vaderland [...]*, pp. 113, 222, 415.

en tekortkomingen nog verenigen om zo tot een sterker geheel te komen. In het verlengde situeerden zich de taalspanningen.

Zowel de Antwerpse als de Gentse socialisten verdedigden het standpunt van gelijkheid en wederkerigheid. Als iedereen tweetalig werd, was de kwestie opgelost.⁸⁵ Dan kon men België met zijn 'twee stammen' bij elkaar houden. Bijgevolg moesten ook de Walen Nederlands leren. In Wallonië moesten ambtenaren tweetalig zijn, zeker in gebieden met tienduizenden Vlaamse migranten. Dat veronderstelde een aangepast onderwijs en een overgangperiode. Zo ook dienden Vlaamse arbeiderskinderen bij het verlaten van de lagere school Frans te kennen, met het oog op eventuele migratie en omwille van professionele vereisten.⁸⁶

In de Kamer kwam het snel tot botsingen. Geen van de pas gekozen Waalse socialisten kende Nederlands. Vaak ging het om voormalige arbeiders, die slechts lagere school hadden gevolgd. Omwille van die eentaligheid bestempelden sommige toonaangevende Vlaamsgezinde katholieke volksvertegenwoordigers hen daarom als 'halve Belgen'. Als diezelfde mandatarissen het socialisme dan ook nog aanvielen in het Nederlands, terwijl ze tijdens het cijnskiesrecht bijna altijd Frans hadden gesproken, schakelden sommige Waalse socialisten over naar het Waals. Dat ging gepaard met heftige onderbrekingen. Alleen voor wie geen Frans kende, konden Waalse socialisten begrip opbrengen.

In essentie was dat de bedoeling van de gelijkheidswet.⁸⁷ Tot dan werden de wetten uitsluitend in het Frans gestemd en had alleen het Frans een rechtsgeldige waarde. Wat in maart 1898 gestemd werd, voorzag voortaan in de principiële gelijkwaardigheid van beide talen in officiële wetteksten. Niet minder, maar ook niet meer. Tijdens de eerste lezing van november 1896 had de Kamer in nationale samenhang het wetsvoorstel goedgekeurd. De Senaat had dit geweigerd. Terug in de Kamer liep het aantal Waalse tegenstemmers van 3 in 1896 op tot 19 in 1898. Tot de nog 21 Waalse voorstemmers behoorden 16 socialisten (niemand tegen, 4 onthoudingen). Zij werden zowel in als buiten het parlement het mikpunt van een Waalse liberale en katholieke hetze. In de Kamer had Anseele op de vraag in welk Vlaams men die wetten zou stemmen, al 'in het Nederlands' geantwoord. Met Vandervelde verdedigde hij de Vlaamse beweging als een democratische en geen klerikale beweging, zoals hij ook het klasseaspect van de taalstrijd benadrukte. Zes Waalse socialisten kwamen tussen om hun

85 De Antwerpse socialisten vonden dat wie in het parlement zetelde het voorbeeld moest geven; alle andere sectoren zouden dit voorbeeld volgen, waardoor de Vlaamse kwestie werd opgelost, *De Werker*, 10 augustus 1894; "Maar wat is in België de nationaliteit? Is zij Fransch? Is zij Vlaamsch? Zij is tweetalig", *De Werker*, 17 april 1895. In: J. Verdure, *En men zou niet fier zijn [...]*, pp. 91 en 111.

86 H. Van Velthoven, *Een onderzoek [...]*, passim. M. Van Ginderachter, *Het Rode Vaderland [...]*, passim.

87 Voor een analyse ervan H. Van Velthoven, *De Vlaamse kwestie [...]*, pp. 124-133; H. Van Velthoven, *Een onderzoek [...]*, pp. 34-45.

positieve stem te bevestigen, ondanks de electorale uitbuiting ervan in Wallonië, vlak voor de deelverkiezingen in Henegouwen en Luik.

De gemoederen waren hoog opgelopen omdat de discussie verschoven was naar het vraagstuk van de tweetaligheid in België. De tegenstanders poneerden immers dat het een precedent werd om voortaan ééntalige Walen uit alle functies te verjagen, niet alleen in Vlaanderen en in nationale instellingen (zoals het parlement), maar ook in Wallonië zelf. Daarmee werd het debat verlegd naar de arbeidsmarkt. De signalen van de Waalse socialisten werden nu diffuus. Destrée, die nog steeds van de *âme belge* vertrok, wilde de tweetaligheid beperken tot de hogere ambtenaren, de gestudeerde kinderen van de Waalse bourgeoisie. Maar het mocht geen voorwaarde worden voor de lagere klassen en functies zoals treinwachter, spoorwegbediende of gemeentelijk ambtenaar. Jean Malempré deelde die bezorgdheid, maar ook voor hem gold dat niet voor magistraten. Paul Smeets verdedigde de wederkerigheid. Een viertal onder hen ging akkoord met Anseele om het onderwijs van het Nederlands in Wallonië te bevorderen en efficiënt te organiseren. Dat zou des te gemakkelijker zijn mits de invoering van een andere democratische eis, de invoering van de leerplicht tot 14 jaar (waarop men tot 1914 moest wachten). Toch bleef over het gunstige stemming van velen een zekere dubbelzinnigheid hangen: of de eenheid van de partij niet vooropstond en het toch niet vooral ging om faciliteiten voor wie geen Frans kende. De meesten bleven immers overtuigd van de beschavende suprematie van het Frans, ook voor de ontvoogding van Vlaanderen. Destrée had de wet goedgekeurd, maar niet zonder vrees en weersin, eraan toevoegend dat daarmee de belangrijkste Vlaamse eis was ingewilligd en slechts bijkomstige grieven overbleven. Tijdens de verkiezingsstrijd van april-mei 1898 zouden de Waalse socialisten om hun houding te rechtvaardigen op duizenden exemplaren een brochure '*La question flamande*' verspreiden.

Achteraf bekeken, bleek deze wet een communautair kantelmoment en het vroegtijdige einde van een nog prille dialoog binnen de partij. De Vlaamse beweging had een slag gewonnen, maar desintegreerde snel en de taalwetgeving viel zo'n tien jaar stil. Elke partij zou in 1902 een eigen Guldensporenherdenking organiseren. De Waalse beweging was even opnieuw gelanceerd. Voor het eerst hadden verschillende Waalse parlementsleden met bestuurlijke scheiding bedreigd. De *job competition* tussen etnische groepen, gefocust op taalvereisten, het vraagstuk van de tweetaligheid en in welke omstandigheden, begonnen naar de politieke agenda op te schuiven. Al in 1900 verweet Vandervelde Waalse partijgenoten dat het voor internationalisten niet paste om in de Kamer arbeiders het recht te ontkennen de taal te spreken die zij het beste kenden.

Wederzijdse radicalisering: een vrije kwestie

Veertien jaar na de stemmingmakerij rond de gelijkheidswet in Wallonië, maakte Destrée in zijn open brief aan de koning van augustus 1912 definitief een einde aan de rode illusie van elkaar versterkende 'ras'kenmerken tot een Belgisch volk. Integendeel, het ene 'ras' wilde het andere onderdrukken. Twee ontwikkelingen helpen deze om-

mekeer en radicalisering verklaren: de verdere taalwetgeving en de verkiezingsuitslag van juni 1912.

Vanuit een unitair perspectief had de katholieke regering een paar voorstellen gelanceerd die vormen van nationale tweetaligheid inhielden. Voor het eerst was er sprake van wetsbepalingen die ook in Wallonië de kennis van het Nederlands wilden opleggen voor hogere functies in contact met Vlaamse arbeiders. In maart 1907 betrof het de mijningenieurs. Dat stuitte op een quasi unaniem Waals verzet (16 katholieken, 13 liberalen, 14 socialisten). Slechts acht Walen hadden voor gestemd, vier katholieken en vier socialisten uit het kiesarrondissement Luik (waarvoor Anseele tot 1900 mandataris was geweest). Tijdens het congres te Brussel interpelleerde Huysmans de parlementaire groep over die verdeeldheid, die hij strijdig noemde met het programma. Als men de kennis van het Engels en het Duits aanvaardde, welk bezwaar bestond dan tegen de kennis van het Nederlands ten gunste van het Vlaamse proletariaat? Met de Brusselaar Jules Lekeu vroeg hij het congres om een imperatief mandaat. Destrée schipperde. Het was volgens deze laatste nog steeds wenselijk dat gediplomeerden uit de bourgeoisie tweetalig zouden zijn, maar zonder dwang. En was dat nodig voor alle ingenieurs in alle bekkens? Voor zijn tegenstem verwees hij naar het gevaar van een precedent voor Waalse werklieden bij de staat. De onenigheid werd nog wat toegegedekt door het voor te stellen alsof men het eens was over het principe, maar niet over de modaliteiten. De kwestie werd teruggestuurd naar de parlementaire groep. Die moest een verzacht en rekbaar amendement uitwerken, waarbij de verplichte kennis alleen nodig was voor ingenieurs die met Vlaamse arbeiders in contact kwamen. Het koelde zonder blazen. Voor de tweede stemming had een Vlaamsgezind amendement de toepassing van de wet tot Vlaanderen beperkt.

De uitbarsting volgde in februari 1909. Aanleiding was de wet op de werkrechtshraden. Per nijverheidsstreek werd een Kamer van hoger beroep opgericht. Door de regering aangestelde voorzitters (te kiezen onder de rechters van eerste aanleg), toegevoegde voorzitters en griffiers zouden in heel België Nederlands moeten kennen. In de Kamer stuitte dit opnieuw op Waalse weerstand. Ten voordele kwamen er een paar opmerkelijke socialistische interventies. De Luikse volksvertegenwoordiger Célestin Demblon verwees naar het principe van de gelijkheid in het programma en waarschuwde voor de gevolgen als men zich daaraan niet hield: ofwel gaf men aan de Vlaamse arbeiders in Wallonië dezelfde rechten als aan de Waalse arbeiders in Vlaanderen waar men Frans met hen sprak, ofwel zou het uitmonden in bestuurlijke scheiding. Anseele herhaalde zijn pleidooi. Het ging, zo stelde hij, noch om arbeiders noch om veldwachters, maar om kinderen uit de Waalse burgerij. Voor Waalse socialisten wogen hun belangen blijkbaar zwaarder door dan die van Vlaamse proletariërs. Als ultieme toegeving stelde hij een amendement voor, waardoor slechts één van de drie ambtenaren het Nederlands machtig moest zijn. Als de Waalse kameraden ook dit verzoeningsvoorstel afwezen, zou hij zich even onverzoenlijk opstellen. Het moet zowat zijn scherpste uitspraak geweest zijn, goed de consequenties inschattend. Het ging uiteindelijk maar om zes of zeven griffiers. Voor de BWP werd het een histo-

rische zitting. In de Kamer verwierpen 20 socialisten (19 Walen) het amendement van een partijgenoot. Slechts 11 partijgenoten hadden het goedgekeurd: 4 Vlaamse, 4 Brusselse en 3 Waalse socialisten (behalve Demblon, alsook de Brusselaars Hector Denis en Joseph Wauters, op Waalse lijsten gekozen).

Voorafgaand aan de stemming had de socialistische Kamerfractie vergaderd, zonder tot een akkoord te komen. Bijgevolg hadden de mandatarissen naar goeddunken mogen stemmen. Tijdens het jaarlijkse congres van 6 april bracht ditmaal de Antwerpse afgevaardigde Chapelle de onenigheid ter sprake. Destrée repliceerde dat de gelijkheid der talen een delicate aangelegenheid was en dat men met de omstandigheden rekening moest houden. Het thema werd naar de Landelijke Raad afgevoerd, zonder gevolg. Louter pragmatisch was de Vlaamse kwestie uitgegroeid tot een communautaire en zo tot een vrije kwestie, met onoverbrugbare tegenstellingen en losgelaten door het nationale bestuur. Tevergeefs had een groep Waalse afgevaardigden voorgesteld om de partij regionaal te herstructureren omwille van de andere mentaliteit.⁸⁸ Het stond nu vast dat de Waalse socialisten, op enkele uitzonderingen na, elke opgelegde kennis van het Nederlands in Wallonië zouden verwerpen. Het principe van tweetaligheid als een vorm van gelijkheid en wederkerigheid kon de BWP dus vergeten. Het helpt verklaren waarom Anseele de volgende jaren zonder veel moeite mee in de radicale richting van een territorialiteitsbeginsel als uitgangspunt voor een meerderheid in Vlaanderen zou opschuiven.

Tegelijkertijd verhardden Waalse socialisten, in het spoor van de Borains, hun positie ten aanzien van het taalgebruik in Vlaanderen. Na een twintig jaar aanslepend wetsvoorstel om alle katholieke colleges te verplichten ongeveer een derde van de lessen in het Nederlands te geven, hadden episcopaat en katholieke regering dit in 1907 nog gekelderd. De antiklerikale oppositie, die de katholieke meerderheid in gevaar zag komen en ook gelijkheid tussen de netten wilde, leek het groepje katholieke flaminganten te steunen. In de daarna opgerichte commissie verdedigde Anseele een Vlaamsgezind steunpunt. Toen in 1910 een ditmaal pluralistisch wetsvoorstel ter stemming werd gebracht, lichtte patron Vandervelde toe waarom deze wet voor Vlaanderen noodzakelijk was en waarom die geen enkel Waals belang schaadde. Hij hoopte op een eensgezinde socialistische stellingname. Niets bleek minder waar. De Kamerfractie vergaderde drie uur en besloot met een dubbelzinnige verklaring, daarin gevolgd door de Landelijke Raad. In de Kamer stelde de groep-Destrée voorwaarden. Voor haar was de wet maar aanvaardbaar als een Nederlandstalig examen tot wat praktische kennis werd herleid, als op vraag van een paar Waalse ouders of Franstalige Brusselaars overal in Vlaanderen Waalse afdelingen konden worden opgericht, én als het afwijkende statuut voor acht Brusselse gemeenten (de vrijheid van de ouders bevestigend) tot het hele arrondissement Brussel werd uitgebreid. In die zin werden amendementen ingediend. Tot onbegrip van Vandervelde, die ze hielp verwerpen. Wel werd onder

88 Y. Quairiaux, *L'image du flamand [...]*, p. 46.

Brusselaars een akkoord bereikt om de Brusselse agglomeratie qua taalstatuut op dertien gemeenten te brengen. De taalwet werd aangenomen, maar de socialisten stemden opnieuw verdeeld: 12 socialisten voor (5 Vlaamse, 2 Brusselse, 5 Waalse), 15 Waalse tegen. Nieuw was dat een paar Waalse socialisten voor hadden gestemd omdat Vlaamsgezinden bij de mijnenwet in 1907 de draagwijdte ervan tot Wallonië hadden helpen beperken. Bij wijze van compromis dus. Terecht stelt Pascale Delfosse vast dat een oorspronkelijke levensbeschouwelijke breuklijn bij de eindstemming tot een quasi Vlaams-Waals conflictveld was geëvolueerd.⁸⁹

De spanningen namen toe. Tijdens de Landelijke Raad van 25 mei 1910, vlak na deelverkiezingen, schreef de Waals volksvertegenwoordiger Georges Hubin (Hoei-Borgworm) het achterblijven van Vlaanderen toe aan de superioriteit van de *âme wallonne*. Eens te meer hekelde Vandervelde de verwarring tussen economische oorzaken en '*une vaine et impossible question de race*'. Ook in het meer landelijke Wallonië brak het socialisme veel minder door, in tegenstelling tot bepaalde Vlaamse arrondissementen. Anseele viel uit tegen een wallingantisch particularisme, chauvinisme en nationalisme, dat haaks stond op het socialisme. Toen Destrée tijdens het congres van 26 juni 1910 toch dat wallingantisch discours hernam, richtte Vandervelde zich rechtstreeks tot zijn partijgenoten uit Charleroi. Door hun houding stimuleerden ze nationalistische passies tussen Vlamingen en Walen en verzwakten ze de socialistische eenheid.⁹⁰ Het is in die context dat de Henegouwse socialisten, vanwege het Brussels-Vlaams overwicht in de partijtop, een aanpassing van de statuten nastreefden⁹¹, terwijl de Vlaamse socialisten zich over de taaldominantie van het Frans in de congressen beklaagden (zie supra). De verhoudingen werden er niet beter op toen de Waalse katholieke minister Armand Hubert weigerde de provinciale normaalscholen van Henegouwen en Luik officieel te erkennen en L'Ecole des Mines van Mons verder te subsidiëren.⁹²

Men kon verwachten dat het wetsvoorstel met betrekking tot de vernederlandsing van de Gentse universiteit veel kwaad bloed zou zetten. Geen week na de start van de pluralistische campagne te Antwerpen op 18 december 1910 dreigde Destrée er eveneens mee om met zijn collega's uit Mons en Charleroi elke regering te doen vallen die aan het nieuwe flamingantische gestook toegaf. De sfeer werd zo grimmig dat Vandervelde voor de eenheid van de partij vreesde en op 26 februari 1911 een compromis voorlegde: wel een Vlaamse universiteit, in Gent of in Antwerpen, maar geen vernederlandsing van de bestaande Franstalige Gentse universiteit.⁹³ Daarover wilde hij

89 P. Delfosse, Nationalisme et parlementarisme. La percée complexe du nationalisme flamand au Parlement belge (1873-1914), in: *Res Publica*, nr. 2, 1994, p. 217.

90 *Le Peuple*, 26 mei en 27 juni 1910.

91 Zie ook de brief van J. Destrée aan L. Piérard in 1910: "*Dans le parti il y a une demi douzaine de Bruxellois qui mènent tout: la province est là pour enregistrer assez bêtement*", Ph. Destatte, *L'identité wallonne*, Charleroi, 1997, p. 85, n. 81.

92 M. Van Ginderachter, *Het Rode Vaderland [...]*, p. 323.

93 A. Deswarte zou in 13 punten uiteenzetten waarom dit voor de Vlaamse socialisten on-

een bindend partijbesluit forceren. Noch Vlaamse noch Waalse socialisten waren daarvoor te vinden. Op 5 maart kon de Landelijke Raad alleen de patstelling bevestigen en het probleem naar de federaties doorschuiven. De aandacht werd verlegd naar de gezamenlijke strijd voor het enkelvoudig stemrecht. Intussen stelden de Henegouwse federaties zich hard op. In december 1910 stond Destrée nog op het standpunt dat België slechts nood had aan één cultuur, de Franstalige. Het jaar daarop bevestigde hij zijn vijandschap tegenover eender welke Vlaamse universiteit. Geen centime ervoor zou hij goedkeuren. Zijn collega uit Mons, Louis Pépin trad hem bij. Als de Vlamingen een universiteit wilden, dan moesten ze die maar zelf financieren. Léon Troclet herhaalde dat alleen de Franstalige cultuur het Vlaamse volk kon beschaven.⁹⁴ Als eerste socialistische parlementslid koos de Luikse volksvertegenwoordiger openlijk de zijde van de wallinganten.⁹⁵ Van de Waalse socialisten wilden alleen Demblon en Furnémont het Vlaamsgezinde wetsvoorstel steunen, als enigen van de 72 Waalse Kamerleden. Opmerkelijk was dat ook het provinciaal congres van de Luikse metaalbewerkers de vernederlandsing gunstig gezind bleek.⁹⁶

Vanaf 1910 vervoegde Destrée het georganiseerde wallingantisme. Dat gebeurde na een demarche van de liberaal Emile Buisset, eveneens volksvertegenwoordiger voor Charleroi. Destrée werd lid van de commissie ter verdediging van de autonomie van de Waalse provincies, waarvan vele Waalse liberale parlementairen en zijn partijgenoot Troclet deel uitmaakten. De commissie kon steunen op inzichten die de liberale academicus Emile de Laveleye enkele decennia voordien had uiteengezet. Voor een gecentraliseerde staat bestonden twee alternatieven: de moeilijk te realiseren weg van het federalisme of een grotere autonomie voor de provincies. Vanaf 1911 bepaalde Destrée mee tactiek en organisatie. In het parlement moest men de Vlaamse agressie bestrijden door de vorming van een pluralistische tegengroep, een Waals blok. Dat veronderstelde de deelname van de Waalse katholieken, die dit soort van frontvorming echter weigerden.⁹⁷ Tegelijkertijd werkte Destrée aan een samenhangende visie op België. Zijn open brief aan de koning werd daarvan een synthese. Het ging dus niet om een geïmproviseerde opwelling van kwaadheid, maar om een zo goed als klaar liggend discours.⁹⁸

aanvaardbaar was, *Le Peuple*, 8 maart 1911; *De Vlaamsche Hoogeschool*, maart 1911.

94 H. Van Velthoven, *De Vlaamse kwestie [...]*, pp. 245 en 270; H. Van Velthoven, *Een onderzoek [...]*, pp. 151-152.

95 Y. Quariaux, *Immigration flamande et Mouvement wallon avant 1914*, in: P. Delforge e.a. (dir.), *Encyclopédie du Mouvement wallon*, Charleroi, 2000, p. 830.

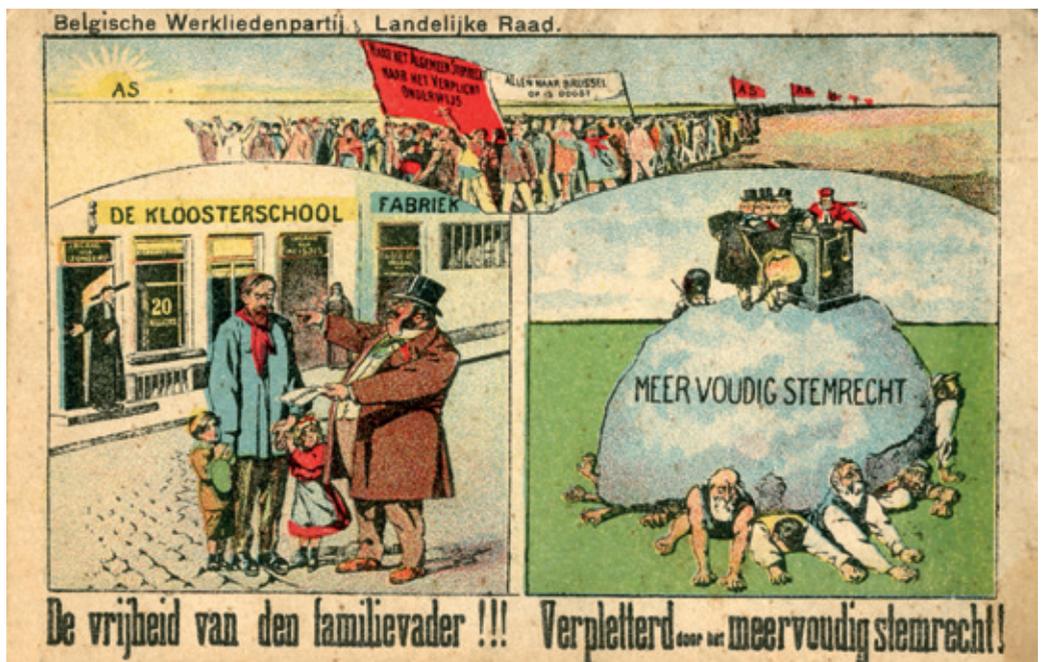
96 *Le Peuple*, 14 april 1911.

97 Ph. Destatte, *L'identité wallonne [...]*, pp. 63-64, 69-70; P. Delforge, *L'Assemblée wallonne, shadow parliament ou think-tank?*, in: Ph. Destatte e.a. (dir.) *Jules Destrée. La Lettre au roi, et au-delà, 1912-2012*, Namur, 2013, pp. 101-102; zie ook H. Van Velthoven, *E. de Laveleye en de Vlaamse kwestie*, Gent, 1992.

98 Ph. Destatte, *L'identité wallonne [...]*, p. 89.

De verkiezingsuitslag van 1912. 'In België zijn er Walen en Vlamingen, geen Belgen'

Voor de verkiezingen van juni 1912 waren de antiklerikale oppositiepartijen ervan overtuigd dat zij, na bijna dertig jaar katholieke regeringen, eindelijk de macht zouden overnemen. Na de zetelaanpassing van 1902 was die meerderheid bij elke deelverkiezing afgebrokkeld van 26 naar 6 zetels in 1910. Een verschuiving van nog 4 zetels volstond. Bovendien ging het in 1912 om nationale verkiezingen, waarbij het aantal zetels van 166 tot 186 was verhoogd. Daarnaast had de katholieke machtsgreep naar het lager onderwijs in 1911, de schoolbon-Schollaert, de oppositie tot intense samenwerking aangezet. Liberale en socialistische parlamentsfracties hadden een verbond gesloten. In 25 van de 30 kiesarrondissementen werden antiklerikale kartels gevormd, met het enkelvoudig

- ^ Prentbriefkaart naar aanleiding van de gemeenteraadsverkiezingen van 1911. De BWP koppelde enkelvoudig stemrecht aan leerplicht en verbod op kinderarbeid. Het meervoudig stemrecht verpletterde het volk, gesymboliseerd door de rijke burger met drie hoofden (drie stemmen), bijgestaan door het gerecht en een gewapende macht op de loer. De katholieke regering poogde via een schoolbon per leerling 'de kloosterscholen' te subsidiëren, in naam van de 'vrijheid van de familievader'... en zonder leerplicht. [Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis]

dig stemrecht als hoofdthema.⁹⁹ Namen van ministers circuleerden. Het werd een pijnlijk ontwaken. De katholieke meerderheid bedroeg opnieuw 16 zetels. Het verlies kreeg een communautaire dimensie. Weliswaar scoorde de katholieke partij ook in Wallonië en in Brussel globaal één zetel beter dan voorheen, maar in Vlaanderen had ze vergeleken met de oppositie acht zetels bijgewonnen. De grootste socialistische winst was dan nog in Henegouwen behaald. Het was een magere troost dat de partij twee zetels meer had in Wallonië, één in Brussel en één in Vlaanderen.¹⁰⁰

Het verlies had een aantal oorzaken. Daartoe aangezet door kardinaal Mercier had de katholieke partij haar eenheid via een schoolstrijd hersteld. Daardoor kon ze het levensbeschouwelijke als verkiezingsthema naar voren schuiven en zo de campagne voor het enkelvoudig stemrecht verzwakken. Bovendien hadden heel wat doctrinaire liberalen nog liever voor een katholieke lijst gestemd dan voor een kartellijst met socialisten. Bevreesd als ze waren voor een hervorming van de belastingen en voor sociale correcties. Meer nog dan vroeger ging de Waalse linkzijdige het verband tussen klerikale onderdrukking en Vlaamse geaardheid benadrukken. Twee radicalisering doorkruisten elkaar: de druk uit de basis voor een nieuwe algemene staking én een tot dan ongeziene communautaire versnelling.

Na de uitslag spraken de provincieraden van Luik en Henegouwen, twee bastions van de oppositie, zich uit voor een grotere provinciale en gemeentelijke autonomie, onder meer op het gebied van onderwijs, ten koste van een despotisch centraal gezag. In juni riep Destrée op tot '*la Wallonie indépendante et libre*'. De Borainse federatie stemde een dagorde voor enkelvoudig stemrecht en bestuurlijke scheiding. Het meeste ophef maakten de open brief van Destrée en het samenroepen van een Waals congres. Niet alleen speelde Destrée daarin een hoofdrol, voor het eerst was er ook een grote participatie van het Waalse socialisme. Dat verzwakte de liberale wallingantische sturing en leidde tot wrijvingen met voormalig hoofdrolspeler Delaite.

De beruchte open brief aan de koning¹⁰¹ in *Revue de Belgique*, het nummer van 25 augustus-1 september 1912 (24 pagina's), kreeg al veel historische aandacht¹⁰², zodat een paar contextueel belangrijke krachtlijnen volstaan:

- Na bijna 20 jaar parlementaire oppositie was de reformistische meerderheidsstrategie bij gebrek aan enkelvoudig stemrecht mislukt, zelfs na een veralgemeend kartel met de liberalen. De verkiezingsresultaten en het aantal parlementaire zetels stagneerden. De katholieke heerschappij duurde al een politieke generatie. Daardoor kon men het eigen programma niet realiseren, tenzij accidenteel via wisselmeerderhe-

99 G. Deneckere, *Geuzengeweld*, Brussel, 1998, p. 187.

100 H. Van Velthoven, *De Vlaamse kwestie [...]*, pp. 65-67, 274.

101 Voor de houding van de socialisten ten opzichte van de koning: M. Van Ginderachter, *Het rode vaderland [...]*, passim; Ph. Destatte, *L'identité wallonne [...]*, pp. 93-94.

102 Vertaling van de open brief, annotering en inleiding: R. Van Cauwelaert, *Ils nous ont pris la Flandre*, Kalmthout, 2012.

den.¹⁰³ Bovendien voelde Wallonië zich ook economisch en financieel benadeeld.¹⁰⁴

- Na de aanvaarding van het Belgische kader nam het Waalse socialisme de Belgische taalideologie van de cijnselite over, met het Frans als enige culturele standaardtaal. Op dat gebied behoorde het tot de dominante groep. Volgens die visie was de ontvoogding van Vlaanderen alleen mogelijk via het Frans, de taal van de moderne ideeën en van een superieure beschaving. Daarom werd die taal door de meeste Vlamingen gehaat. Het Vlaams diende immers om de bevolking in reactionaire onwetendheid op te sluiten. Flamingantisme stond gelijk met klerikalisme. Na de pluralistische Vlaamsgezinde frontvorming was dit echter nog moeilijker vol te houden. Destrée gaf toe dat de Vlaamse kwestie in elke partij voor verdeeldheid zorgde en eender welke regering dezelfde problemen zou kennen.¹⁰⁵

- De verplichte kennis van het Nederlands en een opgelegde tweetaligheid betekenden een bijkomende vernedering. Daardoor kregen de Walen, naast een klerikale regering, er nog een Germaanse magistratuur bovenop. Omwille van '*une répugnance instinctive et profonde*' konden of wilden ze geen Nederlands leren. Bijgevolg zou de eis tot tweetaligheid in Wallonië voor vreemde ambtenaren zorgen die de Waalse volksaard niet begrepen. Dat zou de Walen reduceren tot tweederangsburgers, niet meer thuis in Vlaanderen, gediscrimineerd in Wallonië, niet meer welkom in nationale instellingen, weggeconcentreerd op de arbeidsmarkt, behandeld als een overwonnen volk, onderworpen aan meesters van een vreemd 'ras'. Dan nog liever de bestuurlijke scheiding. De beschuldiging van nationalisme wuifde Destrée weg. Blijkbaar stonden partijgenoten welwillend tegenover de grieven van verafgelegen nationalisten, maar leken ze het Waalse regionalisme als reactionair te beschouwen. Intussen werd al wat tweetalig was, zoals een treingids, als kwetsend ervaren.

- De kern van het vertoog bevatte bijgevolg een frontale aanval op de ideologie van de *âme belge*, op de versmeltingsgedachte, zowel in historisch opzicht als toekomstgericht. Tegenover het Belgische nationalisme plaatste hij zijn Waals nationalisme.¹⁰⁶ Er bestond geen Belgisch volk, maar een Vlaams en een Waals volk binnen België. Elk met eigen temperament, zeden, karakter, mentaliteit en idealen. De Vlaming was traag, koppig, geduldig en gedisciplineerd. De Waal was levendig, wispelturig en antiautoritair. Een essentialistische Vlaamse volksaard, die men ook in flamingantische kringen aantrof, correspondeerde bijgevolg met een al even essentialistische *âme wallonne*.¹⁰⁷ Volgens Destrée contrasteerde de authenticiteit van beide zielen met het

103 H. Van Velthoven, *Scheurmakers & Carriëristen* [...], passim.

104 P. Delforge, *Economie wallonne*, in: P. Delforge e.a. (dir.), *Encyclopédie du Mouvement wallon* [...], pp. 1540-1543.

105 *Journal de Charleroi en Le Peuple*, 2 april 1911; APCh, 21 mei 1913, p. 1261.

106 Ph. Destatte, *Destrée Jules*, in: P. Delforge e.a. (dir.), *Encyclopédie du Mouvement wallon* [...], p. 484.

107 In 1898 werd in Luik het tijdschrift *L'Âme wallonne* gelanceerd, dat drie jaar zou bestaan.

^ De Assemblée werd opgericht in Luik op 7 juli 1912 als tegenhanger van de georganiseerde buitenparlementaire Vlaamse beweging. Midden vooraan zittend Jules Destrée. Foto, 1919.
[© Province de Liège – Musée de la Vie wallonne]

artificiële van de *âme belge*, de '*rève imbécile des nationalistes belges*', die Vlamingen en Walen tot Belgen wilden mixen. Dat onttaarde in de Brusselse Beulemansen, die de gebreken van de twee 'rassen' (later gecorrigeerd tot '*nationalités*') leken te verenigen. Bovendien verzekerden de Brusselaars in de cultureel-etnische botsing tussen twee volken het Vlaamse overwicht. Tegenover dat agressieve '*Flandre flamingante*' kon men best terugplooiën op Wallonië als laatste verdedigingslinie, want dat fanatisme ging stapsgewijs te werk: eerst Vlaanderen, daarna Brussel en dan Wallonië. Dat scenario werd ook door Brusselse Walen gepropageerd.¹⁰⁸ Bij een bestuurlijke scheiding vreesden ze voor het lot van de Brusselse agglomeratie. Volgens de volkstaal hoorde ze bij Vlaanderen, volgens de cultuurtaal bij Wallonië. Deze laatste ging snel vooruit. Hoe langer de scheiding uitbleef, hoe beter de agglomeratie officieel Waals kon worden.¹⁰⁹ Vandaar bij elke taalwet ook binnen de socialistische partij zware conflicten over een apart taalstatuut en de omvang van de agglomeratie.

- Volgens Destrée verschilden de regio's economisch, religieus en politiek. Die contrasten vloeiden samen in de taal. Wallonië was ontwaakt, verkeerde in staat van zelfverdediging en organiseerde het verzet. Men moest kiezen: ofwel erkende men de Waalse grieven en kon de Waalse beweging zich met een gewaarborgde autonomie verzoenen, ofwel moest men een scheiding onder ogen durven zien. Daarbij verwees hij naar een statenbond zoals Zwitserland of Amerika, of een *Home Rule* zoals Ierland. Vrij snel zou hij deze denkpiste relativeren als een *cri de coeur*. De Waalse identificatie was prioritair geworden, maar zowel rationeel als emotioneel bleef hij zich ook Belg voelen. De idee van een bestuurlijke scheiding bleef vaag en onuitgewerkt.¹¹⁰ In de praktijk zou Destrée 'als Belg' zijn nieuwe inzicht op het samenleven van twee nationaliteiten nog zo veel mogelijk proberen te verzoenen met de belgicistische taalideologie. Men moest de belangen van de drie takken van de Waalse beweging maximaal behartigen: de Waalse tak via een taalmuur rond Wallonië, de Brusselse tak via een verfransende taalvrijheid in de Brusselse agglomeratie, de Vlaamse tak door ook in een 'tweetalig' Vlaanderen de absolute vrijheid van taalkeuze te eisen en zo ook het behoud van de Franstalige universiteit in Gent. Een universiteit elders was een louter Vlaamse aangelegenheid. Op die manier manoeuvreerde hij handig tussen de belgicisten (Vlaanderen, Brussel) en de radicale voorstanders van federalisme.

Tijdens een eerste congres te Luik op 7 juli 1912 werd de grondslag gelegd van de *Assemblée wallonne*, die als een Waals parlement moest functioneren.¹¹¹ De samen-

Het tijdschrift *Wallonia* verscheen in 1902, Ph. Raxhon, *Een zoektocht met contouren in stippellijn*, in: B. Demoulin (red.), *Een culturele geschiedenis van Wallonië*, Brussel, 2012, p. 117; C. Godefroid, *Race wallonne et mouvement wallon*, in: P. Delforge e.a. (dir.), *Encyclopédie du Mouvement wallon [...]*, pp. 1325-1326.

108 Ch. Kesteloot, *Au nom de la Wallonie et de Bruxelles français*, Brussel, 2004, pp. 14, 23.

109 De Brusselse correspondent van *L'Avenir du Borinage*, 13 december 1912.

110 APCh, 5 februari 1913, p. 531.

111 Congres juli 1912, vz. Julien Delaite; congres oktober 1912, vz. J. Destrée; congres maart

stelling ervan was significant. Tot de afgevaardigden behoorden 35 parlementairen: 24 van de 37 socialisten (20 op 27 Kamer, 4 op 10 Senaat), 11 van de 35 liberalen (7 op 17 Kamer, 4 op 18 Senaat), geen van de 47 katholieken (28 Kamer, 19 Senaat).¹¹² De Waalse socialisten waren dus dominant aanwezig. Toch valt opnieuw de afwezigheid op van de meeste Luikse volksvertegenwoordigers (4 van de 6) en de twee van Namen, waar Huysmans in 1911 met succes was gaan spreken.¹¹³ De Assemblée wilde prioritair een Waalse aangelegenheid zijn, zonder effectieve afgevaardigden uit Vlaanderen, met een bijzonder statuut voor een beperkte delegatie uit Brussel.¹¹⁴ Als verbeelde gemeenschap in ontwikkeling kreeg de Waalse subnatie gelijkaardige symbolische herkenningstekens als de Vlaamse: vlag, feestdag...¹¹⁵

Destrées hernieuwde pogingen om de Waalse katholieken erbij te betrekken, waren mislukt. Ze deelden wel de francofone taalideologie, zoals bleek uit hun stemgedrag in de Kamer, maar ze zagen in de Assemblée vooral een antiklerikaal machtsinstrument tegen de regering. Ze vreesden voor minorisering in geval van bestuurlijke scheiding of decentralisering. Ze doorprikten ook het wallingantische discours van de *âme wallonne*. Door de massale Vlaamse inwijking in de Waalse industriebekkens vond men 'les purs wallons' alleen nog op het Waalse platteland. Zij bleven trouw aan het eenheidsideaal van 1830 en 'la fusion des races'. De katholieke regering had overigens op de nieuwe ontwikkelingen ingespeeld. Vanaf 1911 telde ze voor het eerst evenveel Walen als Vlamingen, elk vier, alsook twee Brusselaars. De katholieke provinciebesturen van Luxemburg en Namen bleven buiten de agitatie.¹¹⁶

Reactie van het Vlaamse socialisme

In zijn weekblad *La Semaine Politique* liet Huysmans Hippoliet Meert, de secretaris van de Hogeschoolcommissie, uitgebreid de open brief van Destrée becommentarieren.¹¹⁷ Zelf bleef hij de belangrijkste woordvoerder. Zo weerlegde hij de stelling dat Vlaanderen tweetalig zou zijn. Het Frans was de cultuurtaal van een kleine minderheid.¹¹⁸ Het waren deze notabelen, landjonkers en industriëlen, die de emancipatie van de kleine burgerij en van het proletariaat altijd hadden tegengewerkt. Daarom was de taalstrijd ook een klassenstrijd. Hij vond het wraakroepend dat Waalse partijgenoten, meegesleept door een kleinburgerlijk chauvinisme, deze heersergroep als een bondgenoot beschouwden en in bescherming namen. De beschuldiging van Vlaamse

1913 vz. de socialist François André, secretaris-generaal J. Destrée, in: Ph. Destatte, *L'identité wallonne* [...], pp. 86, 90, 92.

112 P. Delforge, *L'Assemblée wallonne* [...], pp. 97-98; zie ook H. Van Velthoven, *De Vlaamse kwestie* [...], pp. 276-277.

113 H. Van Velthoven, *Een onderzoek* [...], p. 149.

114 P. Delforge, *L'Assemblée wallonne* [...], p. 104.

115 Ph. Raxhon, *Een zoektocht* [...], pp. 120-125; Ph. Destatte, *L'identité wallonne* [...], pp. 92-94.

116 P. Delforge, *L'Assemblée wallonne* [...], pp. 101-103; H. Van Velthoven, *Scheurmakers & Carriëristen* [...], pp. 231-232.

117 *La Semaine Politique*, van 31 oktober 1912 tot 12 januari 1913.

118 Voor een analyse: H. Van Velthoven, *De Vlaamse kwestie* [...], pp. 72-80.

overdrijvingen was zonder grond. Als er al een Vlaamse overdrijving was geweest, dan was het die van de lijdzaamheid. De hatelijkheden tegen het Frans werden scherp afgekeurd, maar tussen de Franse taal en progressieve ideeën bestond geen oorzakelijk verband. Het Vlaamse volk kon alleen via het Nederlands worden ontvoegd. Naar analogie met Wallonië, waar het onderwijs voor de overgang van het Waalse dialect naar het Frans als cultuurtaal zorgde, moest in Vlaanderen een gelijkaardig proces naar het Nederlands als standaardtaal op gang komen. Daarbij getuigde de volledige vrijheid van taalkeuze in het onderwijs van dezelfde bourgeoismentaliteit als op sociaaleconomische gebied, met alle erbij horende excessen.¹¹⁹

De felste reactie kwam van het Antwerpse arrondissementscongres. Op 8 december 1912 keurde het met nipte meerderheid de radicaalste motie goed. Daarin werden de uitspraken van Destrée onsocialistisch genoemd. Het ging om een 'plaatskenskwestie', waarbij men de Vlamingen tot tweetaligheid wilde verplichten om zelf eentalig Frans te blijven. De meest tactische repliek kwam van Huysmans. Vanuit een Groot-Nederlandse benadering deelde hij met Anseele de visie van Destrée op de aanwezigheid van twee nationaliteiten. Als politieke eenheid kon België blijven bestaan, maar met versterking van de provinciale en gemeentelijke autonomie (Waalse eis) en met recht van elke nationaliteit op culturele autonomie. Dat concept had hij ontleend aan de austromarxist Otto Bauer, die hij in 1907 op het congres van de Internationale in Stuttgart had leren kennen en die daarin een oplossing zag voor het talenvraagstuk in de dubbelmonarchie Oostenrijk-Hongarije. Toegepast op België gaf dat Vlaanderen het recht op eigen onderwijs van de lagere school tot de universiteit, zonder inmenging van de andere gemeenschap.¹²⁰ Het Vlaamse socialisme krabbelde dus niet terug. Integendeel. Anseele hernieuwde in 1913 zijn handtekening voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit. Een aantal Vlaamse federaties, waaronder de Antwerpse en de Gentse, trok tijdens de verkiezingscampagne de Vlaamse kaart.

Prioritaire socialistische verbondenheid

Na de verkiezingsnederlaag van juni 1912 dreigde het al dan niet uitroepen van een algemene staking voor enkelvoudig stemrecht¹²¹ de communautaire verdeeldheid nog aan te zwengelen. Aan de basis braken spontane stakingen uit, het hevigste in Luik waar drie doden en acht gewonden vielen.¹²² In Charleroi riep Destrée op tot kalmte, maar hij alludeerde op een bestuurlijke scheiding. Dat zette de partijleiding onder

119 *Le Peuple*, 26 maart 1911; APCh, 23 mei 1913, pp. 1320-1321.

120 H. Van Velthoven, *De Vlaamse kwestie* [...], pp. 284-285; J. Hunin, *Het enfant terrible* [...], pp. 120-121.

121 Voor een analyse van die staking: G. Deneckere, *Sire, het volk mort. Sociaal protest in België 1831-1918*, Antwerpen-Baarn-Gent, 1997, pp. 338-362; zie ook Ph. Destatte, *L'identité wallonne* [...], pp. 74-86; Ph. Destatte, *La Lettre au roi de Jules Destrée: pourquoi et comment?*, in: Ph. Destatte e.a. (dir.), *Jules Destrée. La Lettre au roi, et au delà, 1912-2012*, Namen, 2013, pp. 71-72.

122 Het drama lokte een interpellatie uit van Troclet, die Vlaamse gendarmes verantwoordelijk achtte, Y. Quairiaux, *L'image du flamand* [...], pp. 52-53.

druk. Na het revolutionaire debacle van 1902 bestond in de Algemene Raad van 5 juni 1912 grote eensgezindheid over het weinig opportune van een dergelijke staking. Men wilde geen nieuwe bloedige confrontatie, maar de buitenparlementaire woede diende gekanaliseerd. Over de timing van een 'beheerste' staking ontstond echter grote onenigheid tussen de Waalse afgevaardigden enerzijds (op korte termijn), de Vlaamse en Brusselse afgevaardigden anderzijds. De beslissing werd doorgeschoven naar een buitengewoon congres op 30 juni. Ter voorbereiding vergaderden de politieke en economische groepen van het arrondissement Charleroi. De reactie van de Vlamingen werd gewantrouwd. Als ze niet mee wilden doen, dan moest men op 7 juli een Waals socialistisch congres bijeenroepen om de genomen beslissing te evalueren. Die tegenstelling baarde Anseele grote zorgen: *"De Walen zeggen wij zijn gereed en het zijn de Vlamingen welke het niet zijn en laf zijn. Dit is een economische en politieke ramp nu de Walen spreken van bestuurlijke scheiding."*¹²³ Onder zijn impuls keurden de Oost-Vlaamse en de West-Vlaamse afgevaardigden een dagorde goed, waarin ze met het principe van de staking akkoord gingen, maar om uitstel vroegen voor de voorbereiding ervan. Tijdens dat congres wees Destrée op de kloof tussen de aspiraties van de Waalse federaties en de leiding van de BWP, hoe zij de Algemene Raad als een koude douche ervaarden. Maar omwille van de eenheid en een zo algemeen mogelijke staking legde hij zich neer bij een verdaging met zes maanden. Daarop sloot het congres zich vrijwel unaniem bij de temporisering aan. Ten laatste in november zou de parlementaire groep een wetsvoorstel tot grondwetsherziening indienen en in functie daarvan zou de partij alle middelen inzetten, met inbegrip van een algemene staking. Uiteindelijk zou het Paascongres van 1913 de knoop doorhakken. Ditmaal verloren de 'realisten' het pleit. Beducht voor ontmoediging en voor het uiteenvallen van de partij had Anseele de zijde van Destrée gekozen.¹²⁴ Het uitroepen van de staking diende dan ook meer een intern, dan een extern doel. Van 14 tot 24 april leidde het tot een ongeziene massamobilisering met zo'n 400 000 stakers¹²⁵, efficiënt georganiseerd, binnen de wettelijkheid. Daarmee wilde de partij haar geloofwaardigheid bij de machtselite verhogen, een verdere stap in de integratie zetten, potentiële bondgenoten als de nieuwe koning Albert niet afschrikken. Achter de schermen hadden de vorst en regeringsleider Charles de Broqueville immers al in februari 1913 aan de socialistische leider Vandervelde strikt vertrouwelijk meegedeeld dat een nieuwe stap in de democratisering van het stemrecht werd voorbereid. Deze zou het zorgvuldig bewaarde geheim, zoals hoger gesteld, delen met Anseele, De Brouckère, Destrée en Huysmans. Het illustreert wie tot de *inner circle* behoorde. Op Anseele na, ging het dus om vier universitair geschoolden; drie onder hen waren actief in de Brusselse politiek. Achteraf zou blijken dat het door de regeringsleider uitgewerkte concept, onbekend

123 Verslagboek Middencomiteit Gent, 12 juni 1912.

124 *"Nous devons marcher, nous flamands, pour ne pas accentuer le désaccord entre les deux races"*, in: *La Défense Wallonne*, juni 1913, p. 365. Er werd verwezen naar een uitspraak van Anseele op 31 maart 1913 in de Gentse gemeenteraad; zie ook *Het Handelsblad*, 1 en 3 april 1913.

125 De wallingant Emile Jennissen telde voor 16 april 300 000 Waalse, 50 000 Vlaamse en 25 000 Brusselse stakers: Ph. Destatte, *L'identité wallonne [...]*, p. 86.

- ^ Grote algemene staking voor enkelvoudig stemrecht na de verkiezingsnederlaag van 1912. De foto toont de smalle Bagattenstraat met op de achtergrond het in opbouw zijnde Gentse Feestlokaal Vooruit in de Sint-Pietersnieuwstraat. [Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis]

gebleven als gevolg van het uitbreken van de oorlog, heel wat minder inhiel dan de socialisten verhoopten.¹²⁶

Men mag de communautaire spanning binnen de BWP dus niet onderschatten, maar ook niet overschatten. Nationaal bleef de verbondenheid groot, met als zwaartepunt de gezamenlijke strijd voor enkelvoudig stemrecht. Boegbeelden van de Vlaamse beweging (Huysmans) en van de Waalse beweging (Destrée) hielden samen meetings. Dat deden ook Anseele, Destrée en Vandervelde. Tijdens een meeting met Debunne verklaarde Destrée dat de rode vlag geen onderscheid tussen ras en taal maakte. Tijdens een huldiging van Destrée in Charleroi, met Anseele als voorzitter en opgeluisterd door de fanfare van Vooruit, werd in oktober 1913 de eendracht tussen Vlaamse en Waalse socialisten beklemtoond.¹²⁷ Ook de zware discussie over het ministerialisme, al dan niet deelnemen aan een regering met een liberale 'bourgeoispartij', met twee derde door de reformistische participationisten gewonnen, had in 1910 niet voor communautaire tegenstellingen gezorgd.¹²⁸ Begin 1913 werd een pluralistisch wetsvoorstel van Huysmans om de huisnijverheid te regelen mee ondertekend door de Vlaamse liberaal Jules Rens, Pieter Daens, de katholieke flaminganten Julien Delbeke en Alfons Van de Perre, en Destrée.¹²⁹ Deze laatste liet zich door de wallinganten ook niet op stang jagen. De Assemblée wallonne moest fungeren als een Waalse denktank, maar niet als een lobbygroep op de politieke partijen wegen. Toen hem in juli 1912 werd verweten dat hij tijdens het congres van de BWP de Waalse kwestie niet had gesteld, antwoordde hij dat hij bij zijn uitspraken bleef, maar in zijn partij geen kiemen van tweedracht wilde zaaien.¹³⁰ In april 1913 zou hij naar aanleiding van de legerwet op dezelfde manier reageren.¹³¹ Destrée wilde het wallingantisme wel leiden, maar er niet door geleid worden. In november 1913 herhaalde hij dat de communautaire kwestie een vrije kwestie was en zo moest blijven. Een stemming meerderheid tegen minderheid zou de eenheid van de partij in gevaar brengen. Als het om gezamenlijke klassenbelangen ging, konden immers noch de Vlaamse noch de Waalse beweging de arbeiders verdelen.¹³² Daarnaast speelde ook het complexe geheel van organisaties (politieke, coöperatieven, mutualiteiten en syndicaten) een rol. Standpunten daarbinnen werden nog weinig onderzocht. Kortom, de nationale samenhang bleef dominant zowel rationeel (het strijdprogramma) als emotioneel (het gevoels-socialisme).

126 Voor de nota-de Broqueville: H. Van Velthoven, *Scheurmakers & Carrièreisten [...]*, pp. 189-191.

127 Y. Quairiaux, *L'identité du flamand [...]*, p. 166; *L'Avenir du Borinage*, 6-7 oktober 1913.

128 A. Mommen, *De Belgische Werkliedenpartij [...]*, pp. 198-206; C. Renard, *La conquête du suffrage universel en Belgique*, Brussel, 1966, pp. 237-242.

129 H. Van Velthoven, *Scheurmakers & Carrièreisten [...]*, pp. 199-200.

130 C. Lanneau, *Le congrès wallon de 1912, impact, significations et retombées*, in: Ph. Destatte e.a. (dir.), *Jules Destrée. La lettre au roi et au-delà 1912-2012*, Namen, 2013, pp. 60-61.

131 *La Défense Wallonne*, mei 1913, pp. 264-265; zie ook maart 1914, p. 132.

132 *L'Avenir du Borinage*, 16 november 1913; *Journal de Charleroi*, 28 november 1913; Hooger Leven, 29 november 1913.

Verdere communautaire polarisering 1913 en 1914

De taalwetten van 1913 (leger) en 1914 (lager onderwijs) lieten de aangepaste positionering zien: convergentie van uitgangspunten, maar tegenstrijdige opvattingen over de verdere invulling ervan, zodat Vlaamse en Waalse socialisten tegenover elkaar bleven staan. Twee keer had de katholieke regering een '*loi unioniste*' gewild. Voorstellen tot regionalisering werden gedemoniseerd als kwalijke stappen in de richting van het separatisme.¹³³

Bij de reorganisatie van het leger werd een tweetalig hoger kader in het vooruitzicht gesteld, zij het ver in de tijd gespreid. Tegen een wetsvoorstel in 1909, mee ondertekend door Anseele en Vandervelde, dat de tweetaligheid van geneeesheren en officieren nastreefde, hadden de Waalse socialisten zich al verzet. Zij bleven op dit standpunt. Van Walen mocht men geen kennis van het Nederlands eisen en Frans kennende Vlaamse officieren konden onmogelijk de '*âme sensible et si nuancée*' van de Waalse soldaat begrijpen. De tweetaligheidsregeling werd gestemd, met steun van 5 socialisten (4 Vlaamse, 1 Brusselse en 1 Waalse) en verworpen door 9 Waalse socialisten. Voordien hadden flaminganten en wallinganten elkaar wel gevonden in een alternatieve oplossing, de indeling van het leger in Vlaamse en Waalse regimenten, later op het lagere niveau van compagnies. Met het principe stemden 3 Vlaamse, 4 Brusselse en 17 Waalse socialisten in. De katholieke flaminganten aanvaardden ook uitzonderingen/faciliteiten: voor miliciens van wie een der ouders tot een andere taalgroep behoorde, voor wie de taal van de eenheid niet beheerste, waar de organisatie dit vereiste. Toen Waalse liberalen en socialisten daarmee geen genoegen namen en voor elke milicien in Vlaanderen de vrije keuze van taaleenheid opeisten, werd de verstandhouding onmogelijk. Dat zou in Vlaanderen '*compagnies de classes et d'aristocrates*' introduceren. De regering stelde over het principe zelf echter de kabinetskwestie.

Mutatis mutandis herhaalde dit scenario zich bij de taalwet van 1914 inzake het lager onderwijs, die de leerplicht tot 14 jaar invoerde. Op tafel lag een pluralistisch Vlaamsgezind amendement. Het ging uit van het territorialiteitsbeginsel voor de Vlaamse gemeenten: minimum 18u per week Nederlands, geen tweede taal voor het vijfde leerjaar, een uitzondering voor de Brusselse agglomeratie en aan de taalgrens zij het dat de moedertaal er de voertaal zou blijven en om pedagogische redenen door het schoolhoofd werd bepaald. Het was mede ondertekend door Huysmans, die daarin een toepassing van de culturele autonomie zag en het werd door Anseele gesteund. Het hield geen rekening met een taalminderheid. Daarom noemden de Waalse socialisten Destrée en Royer het separatistisch, met agressieve Vlamingen, die een Chinese muur tussen de taalgemeenschappen wilden bouwen. Naar analogie met de taalwet inzake het secundair onderwijs uit 1910, vonden katholieke flaminganten en Vlaamse socialisten uitzonderingen op de regel aanvaardbaar. Een consensus leek mogelijk.

133 Voor een analyse van beide wetten: H. Van Velthoven, *Scheurmakers & Carrièristen* [...], pp. 235-261; H. Van Velthoven, *De Vlaamse kwestie* [...], pp. 299-345.

Tot men het begrip 'taalminderheid' moest definiëren. Aan Vlaamse kant verstond men daaronder opnieuw de Walen in Vlaanderen en mogelijk wie volledig in het Frans was opgevoed. De Waalse socialisten, die vooral de grote Vlaamse steden viseerden, wilden dat opnieuw tot een individuele keuzevrijheid van de ouders uitbreiden. In die zin legden vijf Waalse socialisten (Trocllet, Dejardin, Cavrot, Bastien, Mansart) een amendement neer. Indien de ouders van 20 kinderen schriftelijk een andere afdeling vroegen, dan moest men deze oprichten. Daarover vielen tussen partijgenoten harde woorden. Huysmans begreep niet waarom zij de vrijheid van de ouders qua schoolkeuze (de schoolbon-Schollaert) vanwege de religieuze druk verwierpen, maar niet de sociale druk qua taalkeuze, ten koste van het kind. Volgens Vandervelde zouden een aantal Waalse partijgenoten maar eerst akkoord gaan met een wet die bepaalde dat het Frans in Wallonië de enige taal was en in Vlaanderen voorrang op het Nederlands kreeg. De Luikse afgevaardigde Demblon verweet hen zich door burgerlijke demagogie op sleeptouw te laten nemen. Uiteindelijk werd het eerste deel van het Vlaamsgezinde amendement, het territorialiteitsbeginsel als basis, verworpen met 114 stemmen tegen 54 bij 6 onthoudingen. De Vlaamse socialisten en 4 van 5 Brusselse afgevaardigden hadden het aanvaard. De Waalse socialisten stemden verdeeld volgens de al vastgestelde scheidingslijn: 21 tegen rond de harde kern van Charleroi (6) en Mons (4) alsook Luik (3); 6 stemden voor onder wie 3 uit Luik en 2 uit Namen.

Voor de tweede lezing zochten Vlaamse en Waalse socialisten toenadering met betrekking tot het begrip 'taalminderheid', maar het water bleef diep, behalve over het principe. Twee amendementen werden ingediend. Beide voorzagen in de verplichte oprichting van een anderstalige klas, als de ouders van 25 kinderen erom vroegen. Destrée beperkte dit echter tot 'tweetalige gemeenten'. Als tenminste 20% van de bevolking de taal van de minderheid sprak, moesten de ouders de vrije taalkeuze krijgen, mits de directie de kinderen daartoe bekwaam achtte. Het amendement van Huysmans, mee ondertekend door Anseele en de Vlaamse liberalen, was op dat laatste punt restrictiever. Het bepaalde dat het om een andere moedertaal moest gaan, met gecontroleerd toezicht en zonder vrije taalkeuze.¹³⁴ Tevens hamerden Huysmans en Anseele erop dat die regel evenzeer gold voor de minderheid in Wallonië, zonder de 20% barrière. In heel het land zou dus een aantal anderstalige klassen mogelijk worden.¹³⁵

Voor Huysmans gold deze regeling a fortiori voor de Brusselse agglomeratie. Het werd een nog intenser breekpunt, toen bleek hoe Waalse socialisten de tweetaligheid instrumentaliseerden. Volgens het amendement-Trocllet moest het Frans in de agglomeratie (en aan de taalgrens) de voertaal van het onderwijs worden, tenzij een gemeenteraad er anders over besliste. Daarvoor baseerde hij zich op een vergelijk-

134 APCh, Stukken, nr. 124, zitting van 13 februari 1914.

135 APCh, 18 februari 1914, Destrée, pp. 1056-1058; Anseele, pp. 1064-1065; Huysmans, pp. 1066-1069; stemmingen, pp. 1070-1071.

king tussen het aantal ééntaligen, de tweetaligen als neutraal buiten beschouwing latend. In Doornik vroeg Royer zich af waarop men, na de resultaten van de recente talentelling, nog wachtte om Brussel en omstreken bij Wallonië in te lijven. Destrée herhaalde dat in een tweetalig gebied, als ontmoetingsplaats van twee nationaliteiten, volledige vrijheid moest bestaan, zonder dwangmaatregelen ten opzichte van ouders of gemeenten. Het baatte niet dat Vandervelde de gegeven voorrang aan het Frans strijdig noemde én met het programma én met pedagogische principes.¹³⁶ Huysmans legde uit hoe de vrijheid liberale Brusselse gemeentebesturen en katholieke directies in staat hadden gesteld om het Vlaamse onderwijs systematisch te saboteren, hoe ze Vlaamse kinderen zonder infrastructuur en bekwaam onderwijzend personeel lieten verachten, hoe de vrijheid van de ouders ertoe leidde dat kinderen hun onderwijzers niet verstonden en omgekeerd. Het leidde tot een zware aanvaring met de socialisten uit Mons en Charleroi, die hem ervan beschuldigden een Pruisisch regime te willen opleggen. Daarop kwam nogmaals Demblon tussen. Als internationalist verdedigde hij de belangen van de Vlaamse arbeiders en hij veroordeelde dit Waalse '*sous-nationalisme*'.¹³⁷ Bij de tweede lezing moest Huysmans vaststellen hoe de groep-Van Cauwelaert noodgedwongen met de katholieke regering een compromis had gesloten, waarbij voor Vlaanderen nadelige bepalingen waren bijgestuurd, maar de Brusselse agglomeratie werd losgelaten en daar het beleid van '*déracinement*' kon worden voortgezet.¹³⁸ Huysmans faalde eveneens bij zijn poging om in het wetsontwerp 'Vlaams' door 'Nederlands' te vervangen. In de BWP had niemand zich daartegen verzet. Vlaamse, Brusselse en 14 Waalse socialisten keurden het goed, 7 Waalse socialisten onthielden zich (onder wie 5 van Charleroi en de enige aanwezige van Mons) als een interne Vlaamse zaak, zonder praktisch belang. Slechts 7 katholieke flaminganten hadden meegestemd.

Strijd om culturele hegemonie. Naar een compromis?

Vlak voor de Eerste Wereldoorlog was naast de Vlaamse ook een Waalse kwestie ontstaan. Het probleem der talen was getransformeerd in een communautaire tegenstelling. Zowel bij Vlaamse als Waalse socialisten hadden regionale identificaties aan belang gewonnen. Het was vooral merkbaar bij het Waalse socialisme, regionaal tot een meerderheid behorend, maar nationaal tot een onmachtige minderheid veroordeeld. Volgens de herinterpretatie bestond België uit twee volken met eigen culturele en taalkundige rechten. Zo benadrukte Destrée zijn prioritaire emotionele verbondenheid met Wallonië. De Waalse bewustwording zorgde voor een nieuwe ordening, een nieuwe eenheid, die de particularismen oversteeg, waarbij verleden, heden en toekomst aan elkaar werden gekoppeld.¹³⁹ Daarnaast bleef de gehechtheid aan België, het grotere politieke verband. Men kon van Wallonië houden en toch een goede Belg

136 APCh, 21 januari 1914, pp. 692, 707-708, 711.

137 APCh, 22 januari 1914, p. 719 en 18 februari 1914, pp. 1062, 1067.

138 APCh, 18 februari 1914, p. 1067.

139 "Novus nascitur ordo. Il naît un nouvel ordre des choses. Il n'y a plus ni Liégeois, ni Namurois, ni Borains", in: Ph. Destatte, *L'identité wallonne* [...], p. 91.

zijn. De idee van twee vaderlanden, zij het met een verschuivende klemtoon.¹⁴⁰ Vanuit een Groot-Nederlandse overtuiging was die stap ook voor Vlaamse socialisten niet zo groot, hoewel zij in een dubbele minderheidspositie zaten, én in Vlaanderen én in de BWP. Vlaming en Belg zijn, Waal en Belg zijn waren dus geen contradicties. Het concept van bestuurlijke scheiding (Destrée) werd niet echt uitgewerkt¹⁴¹; het concept van culturele autonomie (Huysmans) bood meer houvast maar bleef flexibel.

Over de verdere invulling van het Belgische vaderland ontstonden in de BWP echter grote conflicten en een strijd om de culturele hegemonie. Dat werd verscherpt omdat de Vlaamse kwestie een vrije kwestie was geworden, waarover het partijbestuur de controle kwijt was, de parlementaire groep geen akkoord vond, federaties tegenover elkaar stonden. In 1913 associeerde Destrée zijn regionalisme en de verdediging van de taalkundige homogeniteit van Wallonië met vrijheid en moderniteit, het Vlaamse regionalisme daarentegen huldigde '*le droit du sol*', een bodemcultus zoals lijfeigenen in de middeleeuwen omdat het de vrije taalkeuze van Walen en Franstaligen niet respecteerde. Het territorialiteitsbeginsel in Wallonië werd 'regionalisme' genoemd, een evolutie van Vlaanderen in die richting 'separatisme'. Faciliteiten in Vlaanderen correspondeerden met de rechten van de mens, in Wallonië ging het om onduurbare dwangmaatregelen. De Vlaamse taalminderheid in Wallonië was een reactionaire vijfde colonne, de francofone taalminderheid in Vlaanderen een voorpost van de Franse beschaving.¹⁴² De wrok om de invoering van de evenredige vertegenwoordiging bleef. In december 1913 stuurden twaalf Waalse socialistische Kamerleden (vijf uit Mons, vier uit Charleroi) een brief aan de voormalige premier van Frankrijk, Georges Clemenceau. Als *groupe antiproportionnaliste* wilden ze hem voor dit stelsel waarschuwen.¹⁴³ Het had het klerikalisme in Wallonië versterkt, zonder voldoende compensatie in Vlaanderen. Het had de flamingantische pretenties aangewakkerd en de Waalse woede op kookpunt gebracht.¹⁴⁴

Als antisysteempartij op zoek naar integratie in de burgerlijke democratie nam het Waalse socialisme de taalideologie van de Belgische machtselite over, zowel principieel (de superioriteit van het Frans) als uit angst voor een dubbele discriminatie. Zo werden ze bondgenoten. Maar dat stopte als men omwille van 'unionistische' toegevingen vormen van tweetaligheid in Wallonië of in nationale instellingen wilde

140 J. Stengers & E. Gubin, *Le grand siècle de la nationalité belge. De 1830 à 1918, dl 2*, Bruxelles, 2002, p. 139.

141 Er waren wel wallingantische projecten: *Emile Jennissen, 1911, Wallons-Flamands. Pour la séparation politique et administrative en Julien Delaite, 1912, Etude d'un régime séparatiste en Belgique*, in: P. Delforge, *Un siècle de projets fédéralistes pour la Wallonie 1905-2005*, Charleroi, 2005, pp. 23-33.

142 E. Witte & H. Van Velthoven, *Strijden om taal* [...], p. 92; "Il y a deux sortes de flamingants: les partisans de la théorie du 'In Vlaanderen Vlaamsch' et les partisans de l' apprentissage des deux langues pour tous les Belges. Ces deux écoles menacent également la Wallonie", in: *Le Soir*, 4 april 1911.

143 *Journal de Charleroi*, 11 december 1913; *L' Avenir du Borinage*, 14 december 1913.

144 *L' Avenir du Borinage*, 27 december 1913.

doorvoeren, hoe vaag, hoe beperkt en hoe gespreid in de tijd ook. Men vreesde het precedent. Het Nederlands mocht men evenmin als tweede onderwijstaal in Wallonië opleggen. Intussen wilde men in heel België verworven taalrechten veiligstellen, zich bewust van het toenemende electorale belang van de tertiaire sector.

Het Waalse socialisme onder leiding van Destrée zou de richting van de Waalse beweging sterk beïnvloeden. Tot een alternatief Waals front kwam het niet. De Waalse katholieken deden niet mee en een minderheid van Waalse socialisten (vooral uit Luik en Namen) evenmin. Het Waalse regionalisme formuleerde ook scherp zijn visie op Brussel, te winnen territorium. De houding ten aanzien van de taalminderheden werd wat vager. Op onderwijsgebied moest men immers een afweging beginnen maken tussen de bescherming ervan in Vlaanderen en toch toegevingen doen in Wallonië, en dan volgens welke barrières/criteria om een eventuele schade te beperken. Het maakte politieke ruiloperaties mogelijk. Zo verdedigde de Assemblée wallonne in eerste instantie de belangen van Wallonië. In 1913 maakte Destrée geen geheim van zijn prioriteiten. Men was het erover eens om de broeders in Vlaanderen te verdedigen, maar bij een bedreiging stond het belang van Wallonië voorop.¹⁴⁵ In dat geval neigde hij naar de radicale vleugel, die bereid was om de Franstalige minderheid in Vlaanderen op te offeren.¹⁴⁶

In 1909 moest het Vlaamse socialisme definitief afzien van zijn oorspronkelijke visie op een tweetalig België, gebaseerd op gelijkheid in rechten en wederkerigheid. Met de voorhoede van de Vlaamse beweging evolueerde het mee naar een territorialiteitsbeginsel inzake lager onderwijs en vernederlandsing van de Gentse universiteit. Tenminste als fundament. In de Kamer gaven Huysmans en Anseele echter te kennen dat ze niet van die term hielden. Ze spraken liever van rechten van meerderheden en minderheden.¹⁴⁷ Ze zagen daarin een nieuw Belgische scenario voor gelijkheid en wederkerigheid, geldend én voor Vlaanderen, én voor Wallonië, en voor Brussel. De Waalse minderheid in Vlaanderen had haar rechten, wie het Frans als voertaal had eventueel ook, maar geen vrije taalkeuze en geen klassenvoorrecht. Quota waren vereist. Voor Vlaamse arbeiders bleef de kennis van het Frans noodzakelijk, maar op een didactisch verantwoorde manier en dus in het lager onderwijs geen Frans voor de derde graad. De asymmetrische oplossing van een eentalig Wallonië en een tweetalig Vlaanderen werd verworpen. Aan de politieke en socio-economische benadeling van de Vlaamse arbeiders moest men evenmin een etnisch-culturele discriminatie toevoegen.

Onder impuls van Huysmans zou een eerste permanente interactie ontstaan tussen de Vlaamse beweging en een georganiseerd Vlaams socialisme, tussen de aspiraties van

— 145 Ph. Destatte, *L'identité wallonne [...]*, p. 91, n. 113.

146 Voor de drie strekkingen in de Assemblée: H. Van Velthoven, *De Vlaamse kwestie [...]*, pp. 280-282.

147 APCh, 18 februari 1914, pp. 1064 en 1066.

een kleinburgerlijke stedelijke middenklasse en de culturele belangen van arbeiders, zij het vanuit een eigen interpretatiekader ten aanzien van Vlaamse elitevorming. Agenda en actie versmolten, ook met oog voor de arbeidsmarkt en de tertiaire sector. De rol van Anseele was cruciaal, omdat hij zich tactisch aanpaste en voor de eenheid van het Vlaamse socialisme koos. Hoe broos dat pluralisme was, bleek uit verschillende incidenten, zowel in Antwerpen als in Gent. Het traditionalistische katholieke platteland bleef afgeschermd. Toch kwam nog een andere voorzichtige ontwikkeling op gang. Voor Huysmans vergemakkelijkte de samenwerking met Van Cauwelaert de toenadering tot de opkomende christelijke arbeidersbeweging. Niet alleen kwam die het Vlaamsgezinde front versterken, ze werd ook gezien als een mogelijk nieuwe bondgenoot in Vlaanderen. Qua electorale strategie zou dat in de BWP een nieuwe bron van conflicten worden.

In juli 1914 maakte Destrée zich ongerust over de demografische evolutie. Industrialisering, ontkerkelijking, verstedelijking, verhoging van de levensstandaard remden de bevolkingsgroei in Wallonië af, dit in tegenstelling tot Vlaanderen. Bijgevolg vreesde hij dat de zolang nagestreefde socialistische eis, de invoering van het enkelvoudig stemrecht, Wallonië politiek en cultureel nog meer zou minoriseren. Het kwam er dus op aan de Vlaamse meerderheid in België te neutraliseren. Zijn oplossing was visionair. Het parlement zou een wet maar kunnen goedkeuren mits een meerderheid in elke taalgroep.¹⁴⁸ Tijdens de Eerste Wereldoorlog zou Huysmans zijn visie op culturele autonomie verfijnen. Alle onderwijsvormen moesten onder één minister komen. Dat Ministerie voor Kunst en Onderwijs behield een nationaal minister als symbool van de Belgische eenheid. Maar de echte bevoegdheid en verantwoordelijkheid, ook budgettair, verschoof naar een zelfstandige Vlaamse en Waalse 'onderstaatssecretaris' volgens de territoriale afbakening. Kortom, het samengaan van een unitair parlement met een scheiding van de uitvoerende macht. Tevens liep hij vooruit op de idee van Cultuurraden.¹⁴⁹ De mogelijke contouren van een toekomstig België begonnen zich af te tekenen.

In 1919 zou de bruuske invoering van het enkelvoudig stemrecht de machtsverhoudingen grondig veranderen. De socialistische partij steeg van 40 naar 70 zetels en werd bijna even sterk als de katholieke partij. In Wallonië haalde ze de absolute meerderheid (51%), in Brussel kwam ze op gelijke hoogte als de katholieken (29%), in Vlaanderen werd ze met 25,6% de tweede partij na de katholieke die nagenoeg de absolute meerderheid behield (47,7%). Voortaan waren coalitieregeringen noodzakelijk, waardoor de socialistische partij voor het eerst regeringsverantwoordelijkheid kreeg en vanuit die nieuwe positie een standpunt moest innemen.

148 H. Van Velthoven, *De Vlaamse kwestie [...]*, p. 283; Ph. Destatte, *L'identité wallonne [...]*, p. 95.

149 B. Lamiroy, *Huysmans' visie op en werking van de Vlaamse Beweging*, in: *De Vlaamse Beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Leuven, 1974, pp. 69-71.